

UDK 371 »1919—1923«:949.713:33:32
Izvorni znanstveni članak

Socijalno-ekonomska i politička previranja među prosvjetnim radnicima u Istri neposredno nakon prvoga svjetskog rata (1919—1923)

DARKO DUKOVSKI
Muzej Narodne revolucije Istre, Pula, SFRJ

Prije svega potrebno je naglasiti da ova povijesna studija (ne sociološka, ekonomska ili politološka, iako sadrži u sebi sva tri elementa) nema pretenziju da ilustrirajući društveno-ekonomska i politička previranja prosvjetnih radnika u Istri, neposredno nakon prvoga svjetskog rata i na osnovi njih, progovori o općim društvenim, ekonomskim i političkim kretanjima u istarskoj provinciji, iako je, dakako, jedna od stepenica ka njihovom potpunijem sagledavanju. Ovo je studija o jednom segmentu istarskog društva. Njegovim htijenjima, nadama, štrajkovima, pobunama, protestima, porazima i razočaranjima. Analiza društveno-ekonomskih i političkih previranja i pokreta jednog sloja unutar istarskog mikrodrštva, jedne njegove etničke komponente, talijanske, što su u povijesnom kontekstu istarske društveno-ekonomske i političke stvarnosti, bili »kliconoše« kasnijih procesa, koji su društveno-političkom i kulturnom razvoju Istre dali specifičan izraz i težinu.

I

Analizirajući socijalno-ekonomska i politička previranja unutar sloja talijanskih prosvjetnih radnika, njihovih socijalno-ekonomskih i političkih pokreta, nametnula su se dva važna pitanja na koja bi trebalo odmah odgovoriti, kako bi se bez većih teškoća mogao pratiti i razumjeti taj povijesni fenomen.

Prije svega treba odgovoriti na vrlo važno pitanje neučesća ili, bolje rečeno, bojkota slavenskih, odnosno slovenskih i hrvatskih učitelja i profesora, štrajkova talijanskih kolega. Poznato je kako je paralelno s raspuštanjem odbora narodnih vijeća od talijanske vojne vlasti, odmah po okupaciji, tekao i proces zatvaranja i talijanizacije hrvatskih i slovenskih osnovnih i srednjih škola ali i nekih drugih prosvjetnih i kulturnih institucija. Tom prilikom izgubila je posao (osnovni izvor egzistencije) ili je protje-

rana većina hrvatskih i slovenskih prosvjetnih radnika.¹ Oni pak koji su ostali u Istri, kao vodeći element hrvatskog i slovenskog nacionalnog i nacionalističkog pokreta i jezgra ozbiljenja ideje nacionalne integracije, bili su jednostavno politički, socijalno i ekonomski izolirani.² Uz to, talijanska se građanska inteligencija i prosvjetni radnici kao njezin najbrojniji integralni dio, odnosno njihova većina, stavila na raspolaganje talijanskim okupacijskim vlastima, participirajući u vlasti kao izrazito eksponirani politički element. Stoga za hrvatske i slovenske učitelje i profesore ta previranja nemaju klasni već izrazito nacionalni karakter, dakako suprotan onim tenzijama koje su sami zastupali. Naravno, sve to u granicama svijesti mladog »slavenskog građanstva«.³ Taj problem kao klasna kategorija, postavljen na sasvim drugim temeljima, pojavit će se unutar socijalističkog pokreta u kojem su hrvatski, slovenski i talijanski prosvjetni radnici manje sudjelovali.

Na kraju, od samog početka ekonomskih i socijalnih pokreta prosvjetnih radnika postavljeni su isključivo zahtjevi koji su se ticali »talijanskih učitelja« i reforme »talijanske škole«.⁴

Drugo pitanje otvara problem nejedinstva talijanskih prosvjetnih radnika osnovnih i srednjih škola i zatvaranje u hermetičke krugove vlastite »strukovne kaste«.

To nejedinstvo i nelogična polarizacija (na prvi pogled) proizlazili su iz nejednake privilegiranosti i protežiranja jedne od »kasta«, kao važnijeg elementa aktualne nacionalne politike u provinciji, ali i iz nejednakog i neravnopravnog te neistovremenog poslijeratnog razvoja nižih i viših stupnjeva školskih institucija, o čijim razlozima ovdje neće biti riječi.⁵ Apsurd je to veći, što je postojala podvojenost i permanentna sukobljenost unutar kruga učitelja osnovnih škola. Poradi različitih interesa, uskogrudnih partikularizama i već tradicionalne hermetičnosti dviju grupa stvoren je nepremostiv jaz između prosvjetnih radnika pučkih i građanskih osnovnih škola. Kao povod poslužila je činjenica da su profesori i učitelji građanskih škola bili nešto bolje plaćeni. Osim toga, učitelji i profesori građanskih škola smatrali su sebe elitnijim dijelom nastavnog kadra u Istri od onoga na nivou osnovnih škola.

¹ M. Demarin, Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata, Sisak 1972, 46. 47, 49; V. Bratulić, Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Zagreb 1955, 19, 21, 22.

² Historijski arhiv Pazina (dalje: HAP), Civilni komesarijat u Puli (dalje: CKPu) (1919—1922), kutija (dalje: k) 8; fascikl (dalje: f) B-3 i 4: Pismo šefa Ureda za civilne poslove Guvernerata, sekcije Vlc Palmierija, Civilnom komesaru u Puli, od 9. V 1919, br. 074393; Izvještaj od 30. IV 1919, br. 193/2; Izvještaj od 5. VII 1919, br. (?); Izvještaj od 31. VIII 1919, br. 3903.

³ Isto. Izvještaj civilnog komesara u Puli provincijskom sekretaru za federalne poslove od 15. II 1919.

⁴ Isto. HAP, CKPu (1919—1922), k. 8; f. B-3 i 4. Izvještaj šefa I. P. Luigija Bilucaglie, Uredu I. T. O. Guvernerata za Veneziju Giuliju u Trstu i civilnom komesaru u Puli od 29. III 1919, br. 185.

⁵ Isto, v. bilješku 3; Izvještaj političkog odsjeka CC. RR., Civilnom komesaru u Puli od 30. IV 1919, br. 3; Izvještaj komandanta odreda CC. RR. Flavija Landija Komandi divizije CC. RR. u Puli od 30. IV 1919, br. 193/2.

Ipak, čini se da je glavni razlog izostanka podrške, bar u prvo vrijeme, učiteljima osnovnih škola, od srednjoškolskih profesora, bio taj što je većina nastavnog kadra srednjih škola u Istri vidjela rješenje problema u sistemskoj i dubokoj reformi školstva, i osnovnog i srednjeg, a ne u mnogobrojnim i jalovim tarifnim pokretima, koji nisu mogli osloboditi se još uvijek jakog utjecaja austrijskoga školskog sustava.⁶ Svakako je određenu ulogu odigrao i izvjestan, možda i »nesvjestan« osjećaj superiornosti s obzirom na »svetu« misiju prenošenja »superiorne talijanske civilizacije i kulture«, koja se nadopunjavala osjećajem pripadnosti srednjim slojevima »malobrojnog« talijanskog građanstva, koje se nije htjelo, ako ne u materijalnom, a ono bar u idejnom smislu, »spustiti« na razinu nižih slojeva kojima su pripadali prosvjetni radnici osnovnih škola.

II

Suprotno odredbama »Primirja« u Villa-Giusti, prema kojima je privremena uprava na »području napuštenom od austro-ugarske vojske«, imala biti povjerena zatečenim lokalnim vlastima, a pod nadzorom »postajnih zapovjedništava«, odnosno talijanskih okupacijskih četa, za vrhovnu političko-administrativnu vlast postavljeno je Vrhovno vojno zapovjedništvo talijanske vojske. Izvršna vlast povjerena je Generalnom sekretarijatu za civilne poslove, koji je bio povezan s ličnosti šefa generalštaba. Tako je Vrhovna vojna komanda na okupiranom području obavljala, u prvo vrijeme, i sve civilne poslove. Osim toga, vojne su vlasti kao nepodobne, uglavnom, otpuštale bivše službenike i zamjenjivale ih aktivnim vojnim licima.⁷

Naređenjem Vrhovne komande od 19. XI 1918. godine, na čelo provincijskih uprava postavljeni su guverneri s pravom postavljanja i razrješavanja općinskih predstavništava, načelnika i izvanrednih komesara. Sjedište provincijske uprave nalazilo se u Poreču, dok je sjedište Guvernerata za Veneciju Giuliju bilo u Trstu.⁸

Na čelu političkih kotara (u Istri ih je bilo šest: Pula, Pazin, Poreč, Kopar, Volosko-Opatija i Lošinj) bili su civilni komesari, dok su u općinama postavljeni načelnici, koji su upravljali općinskom administracijom u suradnji sa »Savjetodavnim odborom«.⁹

Mirovna konferencija u Parizu započela je s radom 12. siječnja 1919. godine, a talijanska vlada je već tjedan kasnije formirala »ministarstvo« za područja »oslobođena od neprijatelja«, koje je imalo za cilj da »u prvoj godini nakon rata upravlja i usklađuje poslove javne uprave«. Tako je talijanska vlada, prije Rapallskog ugovora i aneksije, zamijenila vojnu vlast civilnom.

⁶ *L'Azione* (dalje: Az), 27. X 1922, br. 255, »Il congresso della Lega degli insegnanti medi della Venezia Giulia a Trieste«.

⁷ M. Korlević, Uprava i sudstvo u Istri od 1919. do 1945. *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci i Pazinu* (dalje VDARP), II, Rijeka 1954, 21.

⁸ F. Salata, *Il Nuovo Governo e le nuove provincie*, 3, Trieste 1922, 99—100.

⁹ *Bollettino ufficiale Commesariato generale civile per la Venezia Giulia 1919—1921*.

Na početku srpnja 1919. godine, kraljevskim dekretom br. 1081 pri predsjedništvu Ministarskog savjeta osnovan je poseban »Centralni ured za nove provincije Kraljevine« (Ufficio centrale per le nuove province del Regno), koji je postepeno preuzimao funkcije Vrhovne komande. Nedugo zatim ukinuta je i institucija vojnih guvernera i na njihovo su mjesto postavljeni generalni civilni komesarijati.

Rapallskim ugovorom od 12. studenog 1920. i Zakonom o aneksiji od 19. XII 1920, br. 1778, Istra je s otocima Cresom, Lošinjem, Unijama i Suskom (i još neki manji nenastanjeni otoci) priključena Kraljevini Italiji. Tek dva mjeseca kasnije, kraljevim dekretom od 24. veljače 1921. br. 210, i formalno je ukinuto ratno stanje u anektiranim zemljama i posve »uvedena« civilna uprava

III

Istra je, kao i ostali dijelovi Kraljevine Italije, nakon rata bila zahvaćena snažnom ekonomskom i socijalnom krizom, koju je posebno otežavala spora i nedosljedna akcija države oko zamjene kruna lirama, koja je bila na štetu istarskog stanovništva, i zbrkana, korumpirana administracija koja je upravljala provincijom na temelju još uvijek važećih austrijskih zakona, što su bili u najmanju ruku suprotni nekim intencijama talijanske vlade u novim provincijama. Zbog »bojazni« od prejudiciranja odluke o teritorijalnoj pripadnosti Istre prije završetka Mirovne konferencije (u to vrijeme već postoji Centralni ured za nove provincije u Rimu), talijanska vlada morala je dopustiti postojanje dvojnog pravnog sustava, koji je izazivao, među ekonomski najugroženijim slojevima istarskog društva, veliko negodovanje i bio povod brojnih javnih protesta u periodu od 1919. do 1921. godine.

Pred talijanske učitelje osnovnih škola vlada je, posredstvom vojne okupacijske uprave i organa provincijske administracije, postavljala mnoge zadatke, koji su zbog specifičnih prilika bili, uglavnom, političkog karaktera. Provođenje tih zadataka, naročito u »predrapallskom periodu«, trebalo je pomoći stvaranju slike o talijanskoj Istri, i to asimilacijom slavenskog etničkog elementa. Sve je to zahtijevalo dopunski rad učitelja izvan redovne nastave, koji je bio otežan nepoznavanjem jezika, nepovoljnom komunikacijskom mrežom i konačno otporom slavenskog življa asimilacijskim procesima. Jedna od prepreka u provođenju delikatnog zadatka asimilacije najmlađeg uzrasta bilo je i njihovo mnoštvo s obzirom na broj školovanih učitelja i profesora, koji nije omogućivao pojedinačan ili grupni rad. U veljači 1919. godine, još mnoge škole nisu bile otvorene zbog nedostatka politički podobnog, talijanskog nastavnog kadra.¹⁰ Konačno, uz ostalo, bili su i nekoliko puta manje plaćeni od svojih kolega u »starim pokrajinama Kraljevine«.

Na početku ožujka 1919. pojedinačna istupanja prosvjetnih radnika prerastaju u pravi pokret koji je već potkraj istog mjeseca ušao u svoju

¹⁰ HAP, CKPu, k. 8; f. B-3 i 4. Izvještaj od 15. II 1919.

odlučnu, završnu fazu. Taj na prvi pogled čisto ekonomski pokret talijanskih učitelja kako ga je ocijenio šef »informativnog ureda«, odnosno obavještajne službe talijanske vojske kapetan Luigi Bilucaglia,¹¹ ostvario je naročito snažan zamah u južnoj i centralnoj Istri, gdje je postojala koliko-toliko organizirana grupa prosvjetnih radnika s jasno izraženim zahtjevima i ciljevima.

Prvi put ti su zahtjevi formulirani na kongresu prosvjetnih radnika osnovnih škola političkih kotara Pule i Pazina, a pridružili su se i učitelji Rovinja, održanom u Puli, 16. ožujka 1919. Mogu se svesti na četiri osnovne točke: 1. promjena kruna u lire; 2. ujednačenost plaćanja akontacije; plus povećanje od 30, 40 i 50% na osnovicu stipendije; 3. zakonska regulacija povećanja stipendije, i 4. izjednačavanje doplatka učiteljima u svim »ugroženim gradovima Kraljevine«, npr. u Puli, Veneziji i Speziji.¹²

Ipak, osnovni zahtjevi, koji će kasnije biti mnogo puta ponavljani i iz kojih su, preneseni na istarsku stvarnost, nastali i zahtjevi istarskih učitelja, iskristalizirali su se na Prvom regionalnom kongresu prosvjetnih radnika održanom u Trstu 15. ožujka, a čiji je osnovni smisao bilo definiranje pravnoga, ekonomskoga i socijalnog statusa prosvjetnih radnika i školskih programa u »oslobođenim pokrajinama«.¹³

Koliko god se taj pokret talijanskih učitelja temeljio na čisto ekonomskim zahtjevima proizveo je dalekosežne političke posljedice. Zahtjevom za izjednačavanje talijanskih prosvjetnih radnika u Istri sa svim ostalim državnim službenicima Kraljevine Italije, posredno bi se prejudicirala odluka mirovne konferencije o teritorijalno-državnom statusu Istre, a time i o Jadranskom pitanju, centralnoj točki tajnog Londonskog ugovora iz 1915. godine. Poradi taktičkih razloga talijanska vlada morala je negativno odgovoriti na zahtjeve istarskih učitelja.

Samim time što se pokret poslije neuspjeha sam od sebe stišao, nije nestalo i nezadovoljstvo istarskih i talijanskih učitelja. Ono će do lipnja iste godine ostati potencijalno žarište opće pobune kada će se pod parolom solidarnosti s kolegama u starim pokrajinama, rasplamsati svom žestinom.

Teško je bilo pretpostaviti da će poziv na štrajk upućen sa kongresa prosvjetnog udruženja »Nicolo Tomasseo« iz Modene 8. lipnja 1919, jedan od brojnih koji su u to vrijeme bili upućivani, izazvati takvu reakciju u cijeloj Italiji i pretvoriti se u generalni štrajk prosvjetnih radnika, najveći do tada takve vrste.

Nacionalni učiteljski savez već je drugog dana, 9. lipnja, preuzeo kontrolu nad štrajkaškim pokretom i dao mu donekle općenacionalni karakter. Rukovodstvo Nacionalnog saveza uvidjelo je da se organizacija štrajka i mobilizacija mase prosvjetnih radnika mora što prije provesti, kako bi se iskoristilo to nenadano snažno previranje za ostvarivanje mo-

¹¹ Isto, Izvještaj od 29. III 1919, br. 185.

¹² Isto.

¹³ Az, 16. III 1919, br. 65, »Il primo congresso regionale dei maestri istriani«.

gućeg poboljšanja ekonomskog i socijalnog statusa svojih članova. Iz tog razloga na štrajk su pozvane sve pučke i komplementarne škole, razna rekreacijska društva, seoske škole i dječji vrtići, što bi predstavljalo snagu od 50.000 ljudi, koliko ih je otprilike i sudjelovalo u generalnom štrajku.¹⁴

Istodobno, predsjedništvo Tršćanskog učiteljskog saveza sazvalo je i održalo izvanredni kongres na kojemu je nakon izbora novog, na štrajk spremnog predsjedništva, jednoglasno podržan prijedlog »Nacionalnog saveza« da štrajk u cijeloj zemlji započne 11. lipnja i da se odmah otpočne s njegovom pripremom.¹⁵ To dokazuje da su veze između rukovodstva Nacionalnog saveza s mnogobrojnim provincijskim udruženjima vrlo dobro funkcionirale, ali i to da je poziv na štrajk uzrokovao određenu diferencijaciju članova učiteljskih udruženja, npr. u Tršćanskom savezu, gdje je došlo do smjene njegova rukovodstva.

U štrajkaškoj euforiji mása prosvjetnih radnika mogli su se osjetiti različiti politički, nacionalni, klasni, ekonomski, socijalni i kulturni elementi i strujanja, ne uvijek i ne svuda podjednako, već ovisno o karakteru snaga koje su te mase predvodile. Dakako, ni Istra nije bila izuzetak. Posve se jasno razabire utjecaj socijal-reformističkog i liberalno-demokratskog pokreta, koji su štrajk solidarnosti istarskih prosvjetnih radnika okarakterizirali nacionalno-klasnim nabojem s relativno snažnim elementima romantičarsko-patetičnog patriotizma.¹⁶

Reakcija tršćanskih učitelja i profesora podstakla je rukovodstvo udruženja učitelja osnovnih škola političkih kotara Pule, Pazina, Rovinja i lokalnih društava južne Istre, na sazivanje izvanrednog kongresa koji se bavio samo jednim pitanjem: »Položaj (istarskih učitelja, op. a.) s obzirom na ekonomski pokret u cijeloj Italiji«. Ekonomski, socijalni i politički motivi proglašenja štrajka u znak solidarnosti s kolegama u staroj Italiji na kongresu 10. lipnja bili su nešto drukčiji od motiva ostalih provincijskih učiteljskih saveza Julijske Krajine.¹⁷ Za učitelje talijanskih osnovnih škola u Istri, štrajk solidarnosti predstavljao je izvanrednu priliku za ozbiljenje onih zahtjeva koji su u ožujku doživjeli pravi fjasko i koje je talijanska vlada uvredljivo ignorirala.¹⁸

Stoga je kongres učiteljskih udruženja južne Istre i »svih pojedinaca« zainteresiranih za sudbinu istarskih učitelja donio jednoglasno odluku o podršci kolegama iz starih pokrajina i uključivanju u štrajk u znak solidarnosti iz vlastitih razloga. Kao datum početka štrajka u cijeloj Istri određen je 12. lipanj (dan kasnije od službene objave štrajka u ostalim dijelovima Italije), a trebalo bi da traje sve dok se zahtjevi učitelja ne prihvate ili barem ne daju garancije da će se u skorije vrijeme

¹⁴ *Az*, 12, VI 1919, br. 162, »A Parenzo«.

¹⁵ *Az*, 10, VI 1919, br. 160, »Il congresso dell'Unione magistrale triestino si proclamò lo sciopero di solidarietà«.

¹⁶ *Az*, 13, VI 1919, br. 163, »Lo sciopero dei maestri«.

¹⁷ *Az*, 11, 1919, br. 161, »La proclamazione dello sciopero di solidarietà«.

¹⁸ Isto.

provesti.¹⁹ Kako bi se pokreti učitelja u cijeloj Istri mogli uskladiti s aktivnosti rukovodstva Udruženja, odnosno s uputama štrajkaškog odbora pri rukovodstvu Nacionalnog saveza, izabran je »Akcioni komitet« od deset članova (pet muških i pet ženskih).²⁰

»Demonstrirajući tako solidarnost s kolegama nakon neuslišanih molbi, praznih obećanja vlade o sređivanju ekonomskog stanja učitelja«, a kao odgovor na »Apel« Tršćanskog učiteljskog saveza,²¹ akcioni komitet i izvršni odbor Istarskog učiteljskog saveza objavili su, 12. lipnja, u puljskom dnevniku »L'Azione« »Apel«, obraćajući se svim prosvjetnim radnicima Istre:

Kolege i kolegice!

Danas, 11. o. m., osnovne škole u staroj Italiji zatvorene su zbog toga što vlada nije htjela razmotriti pravedne zahtjeve za poboljšanje ekonomskog stanja klase učitelja, koji se već dugi niz godina nalaze u najtežoj i najgrubljoj bijedi. Kolege! Bratska ljubav koja združuje sve učitelje ostalih strana rezultirala je solidarnom pobunom protiv manjkavih poboljšanja i obećanja vlade. Naša svijest sugerira bezuvjetnu solidarnost. Sutra, u srijedu, 12. o. m., uzdržite se od posla. Nemojte biti izdajnik škole.

Izvršni komitet. U Puli, 11. VI 1919.«²²

Vidljivo je da je Apel sastavljen 11. lipnja, a objavljen tek sutradan, 12. lipnja, kada je štrajk u Istri već počeo, što govori da su učitelji već bili obaviješteni (osim onih koji su prisustvovali kongresu od 10. lipnja) o početku štrajka i da je prvenstveno bio namijenjen široj javnosti. Uz to, to govori o vrlo dobroj organizaciji i aktivnosti akcionog komiteta, koji je uspio mobilizirati većinu učitelja talijanskih osnovnih škola.

Taj izrazito antivladin (ali ne i antisustavno-državni) stav i eksplozija nakupljenog nezadovoljstva prosvjetnih radnika prijetili su proširivanjem pokreta na ostale socijalne grupacije i slojeve koji su bili nezadovoljni vlastitim ekonomskim položajem.

Svjestan ozbiljnosti situacije i bojeći se da protest istarskih učitelja ne preraste u manifestaciju općeg nezadovoljstva, na čije čelo bi stali »subverzivni« socijalistički elementi, odnosno rukovodstvo Radničke komore koji su takav rasplet i očekivali, admiral Cagni, komandant puljskog garnizona i komandant svih vojnih jedinica južne Istre, pozvao je odmah nakon kongresa istarskih učitelja na informativni razgovor, 11. lipnja, provincijskoga školskog inspektora G. Carvina i »sindaca« grada Pule D. Stanicha, kako bi se pronašli putovi smirivanja socijalne napetosti u provinciji. Tijek razgovora do danas nije poznat, ali se sasvim pouzdano zna da je admiral, nakon kolokvija s tom dvojicom javnih radnika, poslao telegrame ministru »javnog obrazovanja« Bereniniju i komesaru za

¹⁹ Az, 11. VI 1919, br. 161, »La proclamazione dello sciopero di solidarietà dei maestri dell' Istria meridionale«, Predsjednik Istarske federacije učiteljskih društava profesor Giovanni Zorzenon istakao je na kongresu da će podržati kolege radi vlastitih interesa i interesa učitelja Venezije Giulije.

²⁰ Isto.

²¹ Az, 11. VI 1919, br. 161.

²² Az, 12. VI 1919, br. 162, »Lo sciopero dei maestri«.

civilne poslove provincije Istre komandatoru Chersichu u kojima ih moli da što prije riješe zahtjeve učitelja.²³

Na sam dan štrajka, 12. lipnja, akcioni komitet uspio je stupiti u direktnu vezu s predstavnicima štrajkaškog odbora Nacionalnog saveza u Rimu, izbjegavši tako izoliranost »istarskog pokreta«, koja bi ga potisnula na margine zbivanja, što znači da bi njegovi zahtjevi poprimili tek lokalnu važnost, koji centralnu vladu nisu obvezivali.

Prvobitna platforma mobilizacije prosvjetnih radnika u Istri zasniyala se na zahtjevu za izjednačavanjem kriterija financiranja u svim pokrajinama Venezije Giulije.

Učitelji su zahtijevali osnivanje institucija koje bi osigurale iste izvore i uvjete financiranja školstva, što do tada nije bilo. Nezadovoljstvo je buknuo zbog relativno velikih razlika u plaćama tršćanskih i istarskih učitelja osnovnih škola, uzrokovanih različitim izvorima financiranja.

Već prvih dana obustave rada u svim osnovnim školama u Italiji izdvojili su se neki gradovi, kao Rim, Firenca, Bolonja, Milano, Venecija, i regije kao Venecija Giulija, u kojima su štrajkaški pokreti bili naročito snažni. Rukovodstvo Nacionalnog saveza i rukovodstva provincijskih i lokalnih organizacija proglašavali su štrajk čisto ekonomskim pokretom jednog sloja prosvjetnih radnika, koji po svojoj biti nema klasičnu klasnu ili političku vrijednost. Sasvim je sigurno da je veći dio prosvjetnih radnika u to i vjerovao, ne gledajući na taj socijalni pokret u kontekstu općih socijalno-ekonomskih i političkih kretanja. Stoga je posve razumljivo konstantno inzistiranje većine istarskih učitelja na njegovoj, recimo tako, »cehovskoj« određenosti.²⁴ Takvo shvaćanje pokreta posebno je došlo do izražaja u vrijeme kongresa učiteljskih udruženja političkih kotara Pule, Rovinja i Pazina, održanom 15. lipnja u Puli. Tada je na zahtjev agresivne »cehovske struje« osnovana posebna komisija za »proučavanje nužnih didaktičkih reformi«. Tim postupkom htjela se javnosti skrenuti pažnja da pokret ne vodi borbu samo za poboljšanje ekonomskih uvjeta učitelja već i da se bori za opću reformu škole, njezinu suvremeniju didaktičku fizionomiju. Tim programskim načelom učitelji osnovnih škola približili su se shvaćanjima nastavnika i profesora srednjih škola o potrebi opće školske reforme, koja bi obuhvatila revalorizaciju kriterija financiranja, odnosno ekonomsko-socijalnog statusa prosvjetnih radnika. U memorijalu prosvjetnih radnika južne Istre, objavljenom 16. lipnja u dnevniku »L'Azione«, ipak najznačajnije mjesto zauzimaju ekonomski zahtjevi, koji se temelje na mnogim suprotnostima i kontradiktornostima »istarskog školskog sistema«, zaostalih iz vremena austrijske vlasti. Istarski učitelji bili su još uvijek plaćani prema kriterijima i zakonskim odredbama iz 1918. godine, što je konkretno značilo mnogo manje nego njihove kolege iz starih pokrajina. Glavni zahtjev odnosio se upravo na tu nelogičnost, koju je trebalo ispraviti i retroaktivno isplatiti zaostatke od 1. siječnja 1919. godine.²⁵

²³ Isto.

²⁴ *Az*, 15. VI 1919, br. 165, »Lo sciopero magistrale«.

²⁵ *Az*, 16. VI 1919, br. 166, »Il Congresso dagli insegnanti primari«.

Ne baš sjajna situacija na vanjskopolićkom planu uzrokovala je akciju vlade na smirivanju unutrašnjopolićke situacije. Tako je, 19. lipnja, u Rimu održan, na zahtjev vlade, kolokvij predstavnika Nacionalnog saveza s premijerom Kraljevine Vittorio E. Orlandom i ministrom prosvjete Bereninijem, koji su kao uvjet za nastavak pregovora zahtijevali da se svi učitelji odmah vrate na posao, odnosno da se prekine štrajk.²⁶ Naravno, do prekida štrajka nije odmah došlo, iako su se u pojedinim provincijama učitelji postepeno vraćali na nastavu. U Istri je trajao još puna dva dana. Na sastanku delegata istarskih učitelja talijanskih osnovnih škola, 20. lipnja 1919. godine, kojemu su kolektivno predsjedavali članovi akcionog komiteta, dan je čak i demanti vijesti o navodnom prekidu štrajka, a na temelju telegrama koji je pozivao učitelje da nastave borbu.²⁷ Na žalost, sam telegram ili njegov prijepis nisam uspio pronaći u fondovima Civilnog komesarijata u Puli, Historijskog arhiva u Pazinu a ni u fondovima Generalnoga civilnog komesarijata i Guvernerata za Veneziju Giuliju, Državnog arhiva u Trstu, tako da ne mogu potvrditi njegovu autentičnost, koja je dovedena u sumnju činjenicom da je samo dva dana kasnije, 21. lipnja, na kongresu učiteljskih društava politićkih kotara Pule, Rovinja i Pazina, donesena odluka o prekidu štrajka i u ostalim dijelovima Istre.²⁸

Zbog oportunistićke politike rukovodstva Nacionalnog saveza propao je još jedan pokušaj istarskih učitelja da se sa svojim zahtjevima, problemima i reformatorskim idejama, nametnu ne samo istarskoj javnosti već i šire.

Već 10. srpnja, na konferenciji učitelja politićkog kotara Poreč, kotarski školski inspektor Giacomo Vatta je formuliranjem općih zahtjeva za unapređenje nastavnog programa i same škole dao donekle programsku osnovicu kasnijih socijalno-ekonomskih previranja i štrajkaških pokreta.²⁹ Glavni momenti reforme odnosili su se na prihvaćanje novih principa i dostignuća moderne pedagogije u dječjim predškolskim ustanovama i potrebu »razlaganja« nastavnih tema iz pojedinih predmeta u osnovnim školama.³⁰

Čekajući bilo kakvu akciju vlade, s obzirom na obećanja dana u pregovorima s predstavnicima Nacionalnog saveza, o ispunjenju nekih zahtjeva, socijalno-ekonomski pokret (tako ga već možemo nazvati) istarskih učitelja suzdržavao se od javnog manifestiranja nezadovoljstva s upravo očajnom ekonomskom situacijom, koja je počela dovoditi u pitanje golu egzistenciju učitelja. Rukovodstvo pokreta na čelu s profesorom Giovaninijem Zorzenonom pokušalo je posredovanjem Francesca Salate, šefa Centralnog ureda za nove provincije, jednim memorijalom, upoznati vladu s teškoćama s kojima se susreću istarski prosvjetni radnici i zatražiti

²⁶ *Az*, 20. VI 1919, br. 170, »La fine dello sciopero dei maestri«.

²⁷ *Az*, 21. VI 1919, br. 171, »La radunata dei maestri; Lo sciopero continua«.

²⁸ *Az*, 22. VI 1919, br. 172, »Lo sciopero dei mastrei e finito«; 23. VI 1919, br. 173, »Lo sciopero dei maestri cessato a Parenzo«.

²⁹ *Az*, 13. VII 1919, br. 193, »La prima giornata della conferenza distrettuale dei maestri a Parenzo«.

³⁰ Isto.

njihovo hitno rješavanje, ali bez uspjeha, jer je provincijska uprava (odnosno njezini čelni ljudi, generalni vicekomesar i izvanredni komesar za civilne poslove), iz još uvijek nerazjašnjenih motiva, stopirala svaku njihovu akciju.

Sasvim je sigurno da je taj neuspjeh još više produbio diferencijacijske procese unutar sloja talijanskih učitelja osnovnih škola, izbacivši u prvi plan »radikalnu« struju, koja se zalagala za štrajk kao jedini mogući put ostvarenja učiteljskih zahtjeva, jer već u studenom na regionalnom kongresu profesora i učitelja osnovnih škola, održanom u Pazinu, možemo zapaziti njihovu odlučnu ulogu u kreiranju politike istarskih učiteljskih društava.

IV

Regionalni kongres, kojemu su prisustvovali delegati većine učiteljskih društava Istre, održan u Pazinu, 1. studenog 1919. godine, predstavljao je, bar u svom prvom dijelu, rekapitulaciju dotadašnje neuspješne borbe za ostvarivanje zahtjeva istarskih učitelja i analizu njihove teške ekonomske situacije, koja je, prema riječima profesora Giovannija Zorzenona, »postala svakodnevica već poslije prvog štrajka u studenom 1918. godine.«³¹ Kongres ujedno predstavlja kraj prividne pasivnosti pokreta i početak novoga štrajkaškog pokreta. Presudni utjecaj na formuliranje rezolucije kongresa, koja je predviđala štrajk istarskih učitelja u slučaju neispunjavanja zahtjeva za poboljšanje ekonomskih i stručno-profesionalnih uvjeta, imala je »radikalna« struja okupljena oko profesora Fiorantija i Furlanija. Sam tekst rezolucije koju je predložio Furlani jednoglasno je prihvaćen, tako da je prihvaćen i datum početka štrajka — 10. studeni, a ne 6. studeni, kako je predložila grupa prosvjetnih radnika. Odmah je formiran »akcioni komitet«, kao i u prethodnim slučajevima, čiji je glavni zadatak bio pripremiti štrajk, a to znači stupiti u vezu s organiziranim učiteljima i društvima u Istri i osigurati njihovu podršku.³² Oni koji se nisu slagali s politikom Centralne uprave Istarskog učiteljskog društva i metodama borbe za ekonomska, socijalna i politička prava ubrzo su napuštali Društvo ili su bili iz njega isključeni, kao profesor Rodolfo Corenich, koji je prestao biti član Istarskog učiteljskog društva, isključenjem iz »Udruženja učitelja kotara Pule, Rovinja i Pazina zbog nekolegijalnosti i štetnih napisa u lokalnim novinama.«³³ Sasvim je sigurno da je takvih slučajeva bilo više, jer je Istarsko učiteljsko društvo u novi štrajk ušlo znatno oslabljeno. U vremenu brzih promjena i zgnusnutih događaja, proces diferencijacije bio je mnogo snažniji i dublji nego što se na prvi pogled može misliti, i to ne samo u Istri već i u cijeloj Julijskoj Krajini.

³¹ *Az*, 2. X 1919, br. 303, »Il Congresso regionale dei maestri primari; La proclamazione dello sciopero«.

³² Isto.

³³ Isto, »L'ex onorede Corenich espulso della società magistrale«.

Prvi korak rukovodstva Istarskog učiteljskog društva (Società magistrale Istriana) nakon regionalnog kongresa bilo je ponovno uspostavljanje kontakta s generalnim civilnim komesarom Antonijem Mosconijem, koji je preuzeo obvezu da će zaključke sjednice Centralne uprave od 28. listopada objaviti u ime učiteljskog pokreta. Prema navodima rukovodstva Društva, zaključci su bili »[...] istovjetni sa onima od 1. svibnja (1919. op. a.), o razlikama u visini stipendija, ovih aktualnih i onih novoizrađenih tablica (ministra, op. a.) Bereninja [...]«.³⁴ No, nisu sva kotarska učiteljska društva u prvi plan postavljala ekonomske zahtjeve, neka su, kao Društvo učitelja kotara Poreč, zahtijevala temeljitu školsku reformu, s određenim političkim implikacijama, koje su se odnosile na sve osnovne škole i predškolske ustanove.³⁵

Sedam točaka zahtjeva učitelja kotara Poreč predstavljaju sukus šireg izlaganja profesora Ferruccija Marinija na kongresu u Pazinu a odnose se na školsku reformu. Koji su to zahtjevi i koji su to glavni problemi što po svom sadržaju izlaze iz okvira lokalne problematike? Prije svega »[...] I. Škola treba, bez razlike, biti isključivo u rukama države (pošto postoje neke koje su instrument u rukama pojedinih partija); II. Država treba proglasiti obvezatnost (nastave, op. a.) i preuzeti na sebe pravo nadzora, olakšavajući manje imućnim đacima pohađanje nastave; III. Obavezno posjećivanje nastave trebalo bi početi sa sedmom godinom života (a završiti sa 16), od 3. ili 4. godine do 7. pohađa se dječji vrtić, od 7. do 14. osnovna škola i od 14. do 16. škola za usavršavanje (ili modernim rječnikom srednje usmjereno obrazovanje), dok u zonama gdje je intenzivna poljoprivreda otvoriti poljoprivredne osnovne škole; IV. Podjela razreda, kako bi svaki učitelj imao ne više od 50 učenika (neke kolege danas imaju ne manje od 149 učenika); V. Osnivanje škola za mentalno retardirane osobe i one nepopravljive (misli se na asocijalnu djecu i maloljetne delinkvente, op. a.); VI. Sve te navedene reforme temelje se na reformi didaktičkih programa, koje treba shvatiti više u praktičkom a ne samo u teoretskom smislu i takva se reforma zasniva na didaktici i metodici moderne nastave. Početnica i čitanka moraju biti usaglašene s (reformskim zahvatima, op. a.) reformom; VII. Uvođenje (u praksu, op. a.) školskih liječnika, suvremenih higijeničara, psihologa, pedagoga i odgajatelja, trebalo bi dati odlične rezultate, kako u Genovi pod vodstvom školskog higijeničara dr. Regassija. [...]«.³⁶

Ti zahtjevi ne bi trebalo da začuđuju svojom oštrinom i radikalnošću, ako se poznaju i imaju u vidu ekonomska i socijalna kretanja u Istri, neposredno nakon rata. Pozadina zahtjeva, čini se, ipak je ekonomske prirode. Kako bi zadovoljenje vlastitih ekonomskih probitaka (parcijalnih i lokalnog značaja) pred javnosti, a iznad svega pred vladom i njenim ministarstvom prosvjete, izdigli na uvjetno rečeno »viši« nivo, istarski učitelji osnovnih škola prikazani su, ako ne kao reformatori (iako je uočljiva i ta tendencija) bar kao vatreni pristalice školske reforme. Razlog je više nego jednostavan. Provedbom školske reforme istarski bi učitelji posredno stekli status jednak onom koji su uživali njihovi

³⁴ *Az*, 3. XI 1919, br. 304, »Dopo il congresso magistrale«.

³⁵ *Az*, 7. XI 1919, br. 308, »La riforma della scuola«.

³⁶ Isto.

kolege u starim pokrajinama. Glavni bi cilj tako bio ostvaren: prestanak važenja neprimjerenih austrijskih školskih zakona, a s time i još uvijek važećih regula austrijskog školskog sustava. Iz izlaganja prof. Marinija na pazinskom kongresu, uvijenog u nacionalpatriotsku frazeologiju i nadahnutog značenjem i važnošću trenutka, moguće je ipak razlučiti jednu nepobitnu povijesnu činjenicu — talijanski učitelji osnovnih škola bili su i te kako svjesni političkih posljedica svojih zahtjeva, a sasma je nešto drugo njihova tvrdnja o nepoznavanju aktualnih političkih problema.³⁷ Ta, ipak oni su bili, makar i neslužbeno, vladini ljudi i prolongatori milenijske kulture i civilizacije i radili su za »veličinu Italije.«³⁸ Napuštanje klasnih momenata dijela prosvjetnih radnika u borbi za ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava dovelo je do definitivnog razlaza sa sindikalnim institucijama socijalističkog pokreta, koji je sve do toga trenutka sa simpatijama pratio i materijalno pomagao ekonomski pokret učitelja u Istri i Julijskoj Krajini.

Razdor je započeo izlaskom dijela učitelja iz Učiteljskog saveza i Radničke komore u Trstu, pod izgovorom da žele osnovati »apolitični sindikat«, koji ne bi bio pod nadzorom Socijalističke stranke, ali ni bilo koje druge stranke.³⁹

Oni, pak, što su ostali članovi Radničke komore, kao odgovor na istup dijela članstva, usvojili su novi program, još radikalniji od prethodnog, koji je kao primarne ciljeve u prvi plan postavio: »1. a) Agitaciju za školsko pitanje među radničkim masama, jer je ono sudbinski važno za pobjedu proletarijata i pokazuje solidarnost u izdvajanju škole iz monopola konzervativne državne politike, a za ekonomsko, profesionalno i građansko oslobođenje učitelja. b) Sudjelovanje Generalne konfederacije rada u pokretu (učitelja, op. a.) kao klasnoj borbi proletarijata. c) Suradnju i kooperaciju i širenje kulture među radnicima, što ima za cilj duhovni razvoj i najšire slobode kritike svih veta i tradicionalnih autoriteta. d) Poučavanje i razvijanje svijesti u djece a protiv svakog dogmatizma bilo socijalnog ili religijskog. e) Proklamiranje i ozbiljenje humanosti i neovisnosti škole, boreći se bez milosti protiv propagande koja licemjerno slavi bolesnu ideologiju nacional-patriotizma što negativno utječe na dječju svijest, opirući se bratimljenju sve djece u jednom uspješnom društvu.«⁴⁰

U drugoj polovici studenog, puljski socijalreformistički dnevnik »L'Azione« na svojim je stranicama objavio, kao pandan programu C. d. L., dva programska članka Feruccija Marinija, pod naslovom »La scuola come fondamento del progresso sociale«, sa izrazito antiklerikalnim nabojem.⁴¹ Članci su predstavljali zapravo pojednostavnjen prikaz ideje građanske liberalne škole, koja u biti raskida s tradicionalnim shvaća-

³⁷ Isto, »[...] Ecco ai signori del governo se i maestri non conoscono il problema politico se non conoscono il lor dovere a differenza di coloro che si tengono nell'avvelimento della miseria [...]«.

³⁸ Isto.

³⁹ Az, 8. XI 1919, br. 309, »La scissura fra i maestri«.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Az, 19. XI i 20. XI 1919, br. 320 i 321, »La scuola come fondamento del progresso sociale«.

njem škole, i to je njena povijesna zasluga, ali i ona ostaje evolucionalistička. Za Istarsko učiteljsko društvo i njegovo rukovodstvo ti članci predstavljaju ujedno u idejnom smislu i definitivni raskid sa socijalističkim pokretom. Od tada će se Društvo, iako će uvijek imati podršku Radničke komore, sve više udaljavati od socijalističkog pokreta i njegovih osnovnih ideja.

Štrajku od 2. prosinca 1919. prethodio je niz propagandnih akcija rukovodstva istarskih učiteljskih udruženja, koja su pokušala upozoriti javnost na očajan i bezizlazan položaj prosvjetnih radnika u provinciji. Osim rukovodstva Radničke komore, članova Talijanske socijalističke unije i nekih pojedinaca, bivših političkih aktivista Talijanske liberalne stranke, učiteljski pokret nije naišao na veću i značajniju podršku. »Istarska javnost«, kojoj su se rukovodstva obraćala, bila je zauzeta održanjem vlastite egzistencije. Ono što se dogodilo istarskim učiteljima događalo se i drugim profesijama tako da »javnost« nije imala »vremena« za probleme pripadnika druge profesije, ukoliko nije u njima vidjela i svoje vlastite.

Neposredan povod štrajku prosvjetnih radnika od 2. prosinca bilo je bezusputno posredovanje istarskih učiteljskih delegata u Rimu i neargumentirano i ignorantsko odbijanje regionalne uprave za Venezuelu Giuliju »tarifnih tablica« kojima bi se regulirala primanja učitelja prema kvalifikacijskoj strukturi, dok su istodobno tablice za pokrajinu Friuli prihvaćene.

Radnička je komora odmah od početka s određenim neskrivenim simpatijama i izrazima podrške pratila sve događaje vezane za protest istarskog učiteljstva. Kada je, 2. prosinca, buknuo štrajk, odmah se pridružila štrajkaškom pokretu, pomažući ga ne samo moralno već i financijski i tako ga na nezadovoljstvo nacionalističkih i profašističkih elemenata ispolitizirala. Upravo u južnoj Istri uticaj socijalističkog pokreta na štrajk bio je najsnažniji. Jedan je od razloga brze i lake penetracije socijalističkog pokreta, ostvarene utjecajem Radničke komore u Puli, bila i odsutnost većeg broja vodećih ljudi talijanske građanske političke desnice, fašističkog pokreta i još uvijek političko-organizacijski neartikuliranog nacionalističkog pokreta, koji su se u toku studenog pridružili D'Annunziju u njegovoj ekspediciji u Rijeci.

Ohrabrena podrškom Radničke komore, iza koje je stajalo oko dvanaest tisuća članova, Centralna uprava Società magistrale istriana i njezin akcioni komitet, na sjednici od 4. prosinca, donijeli su odluku o nastavku štrajka do konačnog rješenja, odnosno prihvaćanja svih zahtjeva istarskih učitelja, što znači donošenja vladinog dekreta o efektima za likvidaciju novih stipendija i njihova dostavljanja provincijskoj upravi, te uvjerenja u nemogućnost okolišanja, hapšenja ili bilo kakvih sankcija protiv sudionika štrajkova u svibnju i prosincu 1919. godine. Tek tada, kada budu ispunjeni ti minimalni zahtjevi, koji omogućuju eventualni daljnji dijalog između štrajkaškog odbora i vlade, škole će biti ponovo otvorene. Zapravo time se zahtijevao novi obračun učiteljskih stipendija.⁴²

⁴² Az, 6. XII 1919, br. 337, »La seduta della direzione e del comitato d'azione dei maestri«.

Dok je Centralna uprava Društva intenzivno radila na mobilizaciji svih istarskih prosvjetnih radnika osnovnih škola i istodobno vodila razgovore s predstavnicima profesora srednjih škola, kako bi se i oni uključili u štrajk, naravno sa svojim zahtjevima, akcioni komitet obratio se istarskom stanovništvu, analizirajući sadržaj »Apela«, objavljenog u »L' Azione« 9. prosinca, čini se samo njegovom talijanskom dijelu. »Apel« predstavlja zapravo poziv »svim« Istranima da podrže pokret »svojih« učitelja u njihovim naporima da ostvare pravedne zahtjeve. Kao ni oni raniji, ni ovaj poziv nije naišao na veći odaziv.

Uz to, zahvaćeni euforijom štrajka i shvativši da je krajnje vrijeme da se nešto bitno promijeni u cjelokupnom školskom sustavu, u lokalnim javnim glasilima javili su se kao najugroženiji sloj u hijerarhiji prosvjetnih radnika srednjih škola.⁴³ Glavni je razlog izlaska istarskih srednjoškolskih učitelja i profesora iz »anonimnosti« i »duge šutnje« aktiviziranje jedinstvene strukovne organizacije »Lega degli insegnanti medi della Venezia Giulia« (Savez srednjoškolskih učitelja Julijske Krajine), koja je na sebe preuzela obvezu zastupanja interesa učitelja srednjih škola, odnosno zamijenila nepostojeću sindikalnu organizaciju. Povod je bio konstituirajući sastanak goričkog Saveza srednjoškolskih učitelja od 9. prosinca na kojemu su u obliku »Memorijala« izloženi svi zahtjevi učitelja, artikulirani u 16 točaka. Većina točaka odnosila se na potrebu ekonomskih mjera, od povećanja plaće profesorima i suplentima do donošenja zakonskih odredaba, koje bi to novo stanje legalizirale i trajno riješile. Aktivnost »Lege« do tada je u provinciji Istri bila nezamjetna, čini se zbog vrlo loših odnosa unutar organizacije i bavljenja rukovodstva više političkim nego ekonomskim problemima. Suplenti i docenti istarskih srednjih škola svojim su zahtjevima promijenili tu neproduktivnu pasivnost. Stoga ne stoji tvrdnja anonimnog autora članka »Non si vive solo d'ideali«, objavljenog u »L'Azione« 13. XII 1919, u kojem se kao razlog navodne »pasivnosti« navodi »svijest o teškoj ekonomskoj situaciji u kojoj se našla država, kao izrazu vlastitog rodoljublja, da tu situaciju još ne pogoršava.«⁴⁴

Radnička je komora u Puli, u znak solidarnosti s prosvjetnim radnicima, 17. prosinca organizirala javni miting protiv »tvrdokornosti« vlade u rješavanju zahtjeva. Mitingu je prisustvovalo stanovništvo grada i veći broj prosvjetnih radnika. Miting je otvorio predsjednik Radničke komore Giuseppe Poduie, predstavivši javnosti predsjedavajućeg »Društva« Antonija Trombu, koji je istakao da borba istarskih učitelja, nije samo borba za »poboljšanje ekonomskih uvjeta«, već i borba za bolje i pristupačnije obrazovanje »narodne djece«.

Antonio Tromba svjesno je prejudicirao odluke mirovne konferencije i eventualnog međudržavnog sporazuma o teritorijalnom razgraničenju, odnosno pripadnosti Istre Kraljevini Italiji ili Kraljevini SHS, izjavom kako istarski učitelji »ne žele sada u našoj državi (talijanskoj, op. a.) dobivati milostinju«, misleći pri tom na vrijeme austrijske vladavine.⁴⁵

⁴³ Az, 13. XII 1919, br. 344, »Non si vive solo d'ideali«.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Az, 18. XII 1919, br. 349, »Il comizio alla Camera del Lavoro«.

Prema Trombinim riječima, istarski učitelji tim štrajkom zahtijevaju povećanje plaća, koje bi se kretale između 100 i 250 lira mjesečno, a pokrivala bi ih država sa 40⁰/₀, ako je plaća veća od 100 lira.

Drugi govornik Antonio Talatin, u ime »capatecnici ed impiegati« (poslovođa i službenika), ali i u ime svih članova Unione socialista Italiano (Talijanske socijalističke unije), izrazio je podršku borbi istarskih prosvjetnih radnika, kao izraz radničke solidarnosti i trenutak prevladavanja nesuglasica i podvojenosti intelektualnih radnika, službenika i seljaka.⁴⁶

Kasniji događaji pokazat će kako je miting od 17. prosinca doista označio prekretnicu u odnosu javnosti i prosvjetnih radnika, odnosno utjecao na njihovo zbližavanje. U Puli to isto vrijedi i za zbližavanje s određenim političkim strukturama, koje su bile suprotne i suprotstavljene socijalističkom, pa čak i socijalreformističkom pokretu. U većim centrima sjeverne Istre, »glave porodica« održale su više sastanaka, na kojima je napadana vlada zbog svoje nepopustljivosti i doneseni zaključci »analogni« onima koji su izglasani na sastancima učiteljskih društava.⁴⁷

Dio prosvjetnih radnika, suplenata i docenata srednjih škola koji se, mimo štrajkačkog odbora, uključio u štrajkaški pokret prosvjetnih radnika osnovnih škola djeluje na ostvarivanju svojih posebnih zahtjeva. Tako je grupa docenata Realne gimnazije u Puli, na funkciji suplenata, poslala molbu Generalnom civilnom komesarijatu u Trstu da bi se regulirala njihova promocija u profesore, jer su dažbine promocije, snabdijevanje literaturom i stručnim časopisima koje je obavezno, takve da daleko premašuju njihovu mjesečnu zaradu od 304 lire u prosjeku.⁴⁸

Otvorena sjednica Società magistrale istriana, održana u Poreču, 30. XII, kojoj je predsjedavao profesor Giovanni Zorzenon u prisutnosti više od 100 delegata osnovnih škola iz cijele Istre, jednoglasno je donijela zaključak o nastavku štrajka. Kao poseban kuriozitet, lokalni je tisak spomenuo i prisutnost predstavnika »slavenskih profesora«, profesora Stihovića iz Pazina, koji je imao »dokazati« nenacionalni, klasni karakter borbe.⁴⁹ U vrlo oskudnoj arhivskoj građi i periodici nisam uspio naći bilo kakvog traga o navodnom uključivanju hrvatskih i slovenskih učitelja u štrajkaški pokret, ili eventualnom kontaktu kojim bi se ta suradnja ostvarila. Stoga smatram da je istup profesora Stihovića, motiviran osobenim pobudama, neovisan o stavu Hrvatsko-slovenske narodne stranke i Političkog društva »Edinost«, političkim predstavnicima hrvatskog i slovenskog dijela istarskog stanovništva.

Primjetno smirivanje pokreta nastupilo je potkraj prve dekade siječnja 1920. godine, u vrijeme i neposredno nakon pregovora predstavnika »Centralnih vladinih organa« s delegatima Istarskog učiteljskog društva (Giovanni Zorzenon i Antonio Tromba) i Nacionalnog učiteljskog save-

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Az, 12. XII 1919, br. 343, »Lo sciopero dei maestri continua compatto«.

⁴⁸ Az, 31. XII 1919, br. 361, »Il malamento dei docenti provvisori«.

⁴⁹ Isto, »L'adunanza dai maestri a Parenzo«.

za, koji su završeni polovičnim uspjehom istarskih učitelja. S obzirom na prvotni stav Akcionog komiteta, reklo bi se neuspješno.⁵⁰

Odluke sjednice od 30. prosinca nisu mogle imati širu podlogu u članstvu, jer su donesene na osnovi pomoći Tršćanske banke (Banca triestina), koju je isposlovao Giovanni Zorzenon, u visini od 100.000 lira, za pokriće troškova štrajka, i verbalnoj pomoći Società magistrale di Trieste i Camere del Lavoro (Radničke komore) Istre, Trsta i Friuli.⁵¹ Sve su to bili samo fiktivni temelji, što su već nakon polovičnog uspjeha pregovora, koji osim obećanja nije ništa konkretno donio, postali besmisleni. To je potvrdio i Izvanredni regionalni kongres istarskih učitelja 1. veljače 1920, održan u Puli, u prisutnosti delegata učiteljskih društava s teritorija istarske provincije.⁵²

Po svojem obimu, značenju i posljedicama, štrajk prosvjetnih radnika Istre, od 2. prosinca 1919. do 1. veljače 1920. godine, imao je sve odlike lokalnog protesta. Možda bi pao u zaborav kao neki od mnogih štrajkova koji su se u vrijeme teške ekonomske krize održavali širom Italije, da nije u lokalne istarske prilike unio jednu novost. Na scenu ekonomske borbe doveo je prvi put prosvjetne radnike istarskih srednjih škola, koji su shvatili da je borba učitelja osnovnih škola i njihova borba, i da se ne nalaze u nimalo boljoj situaciji nego oni, dapače, plaća istarskih srednjoškolskih učitelja bila je više od dva puta manja od plaće njihovih kolega u »starim pokrajinama«.⁵³ Značenje je toga štrajka i u tome što je u jednom trenutku, kasnije nikad više ponovljenom, okupio oko sebe političke snage, i lijeve i one desne, pa makar i po cijenu njihovih različitih motiva i interesa u pokretu.

Period u kojem se dogodio taj najznačajniji i najveći protest istarskih učitelja ujedno je i period najžešće kritike klerikalnog utjecaja u školstvu, period eskalacije već od ranije zategnutih odnosa »građansko-liberalne struje« vrlo heterogenog socijalnog i političkog sastava s jedne i klerikalne struje s druge strane, koja se ispoljila u diskusiji o pravu crkve da svojim kolegijima utječe na koncepciju školskog programa, što je predstavljalo direktno miješanje u poslove države.⁵⁴ Zahtjev za odvajanjem crkve od države implicite je unesen i u rezoluciju regionalnog kongresa istarskih učitelja od 1. studenog 1919. godine.

Štrajk je još više produbio već postojeće nesuglasice o načinu ostvarivanja prava članova istarskih učiteljskih društava, i ubrzao diferencijacijske procese unutar sloja prosvjetnih radnika osnovnih škola ispoljivši se u zahtjevu dijela članstva o potrebi osnivanja strukovnog sindikata.⁵⁵ Riječ je bila zapravo o opredjeljenju za nastavak borbe na čisto klasnim

⁵⁰ Az, 9. I 1920, br. 8, »Verso la composizione dello sciopero dei maestri Istriani«.

⁵¹ Az, 1. I 1920, br. 1, »Il convegno dei fiduciari di tutte le scuole dell'Istria«.

⁵² Az, 3. II 1920, br. 17, »Il congresso regionale dei maestri Istriani«.

⁵³ Godišnja plaća prosvjetnih radnika srednjih škola u starim pokrajinama bila je oko 7800 lira, a plaća istarskih profesora oko 3640 lira. Az, 4. I 1920, br. 4, »Come sono tratti i professori«.

⁵⁴ HAP, CKPu, (1919—1922), k. 8; f. B-3 i 4, Pismo Porečko-puljskog biskupa civilnom komesaru u Puli od 28. X 1919, br. 2192—19; Az, 3. II 1920, br. 17, »Il congresso regionale dei maestri istriani«.

⁵⁵ Isto.

pozicijama, suprotnim tendencijama stvaranja nacionalne osnove pokreta i njegove borbe pomoću talijanskih građanskih političkih stranaka. Najjači i najznačajniji nosilac »sindikalne linije« bilo je Učiteljsko udruženje kotara Pula, Rovina i Pazina i njegov predsjednik Giovanni Zorzenon. Ono će biti inicijator nove obustave rada, 19. i 20. travnja, u znak protesta zbog neispunjenih obećanja generalnog civilnog komesara A. Mosconija i centralnih vladinih organa, danih u siječnju 1920. godine, da će od 1. veljače biti regulirani svi učiteljski zahtjevi.⁵⁶

Kako ni nakon dva mjeseca nisu bile ispunjene obveze i obećanja generalnog civilnog komesara i vlade u Rimu o donošenju novih tablica, odnosno povećanju plaća (u međuvremenu trčćanski profesori već štrajkaju od 4. veljače), novoizabrano rukovodstvo Istarskog učiteljskog društva, u koje su ušli Giorda Francesco, kao predsjednik, Visintini Giovanni, Decarli Bruno, Tull Frida i Casali Giuseppina, a na inicijativu članova učiteljskih udruženja kotara Pule, Pazina, Rovinja, Motovuna, Poreča, Voloskog, Lošinja i Miuggie, proglasilo je obustavu rada 19. i 20. travnja.⁵⁷ Toj odluci, donesenoj na sastanku u Puli 18. travnja, prethodili su zaključci kongresa učiteljskih društava kotara Pule, Pazina, Rovinja, Voloskog i Lošinja o nedonošenju novih tablica od odgovornih vladinih organa i nastavljanju borbe. Mjesec dana kasnije, 18. svibnja, poradi neuspjeha posljednjeg štrajka, u Puli, u velikoj auli osnovne škole »Dante Alighieri«, održan je izvanredni kongres istarskih učitelja, kojem su prisustvovali članovi i delegati svih učiteljskih udruženja Istre. Atmosfera je, zbog ozbiljnosti problema, bila već i prije početka kongresa vrlo naelektrizirana. Kongres je otvorio predsjednik Centralne uprave Istarskog učiteljskog saveza Giovanni Zorzenon, podsjetivši prisutne na događaje iz prosinca 1919. godine. Zahvalio se svima onima koji su se solidarizirali s istarskim učiteljima u njihovoj borbi, zaključivši svoje izlaganje zahtjevom za tješnju suradnju škole, učitelja i naroda.

U diskusiji o uzrocima štrajka i oblicima nastavka obrazovanju sudjelovali su profesori Antonio Tromba, Giuseppe (De) Angeli, Luigi Sperenza, Giacinto Beltrame, Furlani, Fergacich (Fregačić) i Giovanni Bradich (Bradić). Na kraju diskusije Giovanni Bradich predložio je zaključak, što je ujedno bio i zaključak kongresa, koji je većinom glasova prihvaćen: »Učitelji Istre, sudionici izvanrednog kongresa od 1. veljače 1919 (treba 1920. op. a), poručuju da nisu zadovoljni poboljšanjima zato što ne odgovaraju njihovim potrebama i njihovim zahtjevima, a sa zahvalnošću gledaju na rad Centralne uprave i Akcionog komiteta i zahvaljuju se svima koji su podržali zahtjeve učitelja.«⁵⁸ Na kraju, kongres je pozvao okružne kongrese na razmatranje posljedica štrajka u školi što je bio uvod u događaje koji će se odigrati u prosincu te godine. U međuvremenu doći će do korjenite reorganizacije Istarskog učiteljskog društva s izraženom sindikalističkom orijentacijom, socijalreformističkoga političkog profila.

⁵⁶ *Az*, 7. IV 1920, br. 72, »Un memoriale delle società magistrali; 10. IV, br. 75. La riorganizzazione delle società magistrali; Il congresso dei maestri di Capodistria«.

⁵⁷ *Az*, 20. IV 1920, br. 83; 21. IV 1920, br. 84.

⁵⁸ *Az*, 20. V 1920, br. 109, »Il congresso regionale dei maestri Istriani«.

Redovni regionalni kongres istarskih učitelja od 26. i 27. svibnja označio je bitnu prekretnicu u razvoju socijalno-ekonomskih i političkih »pokreta« prosvjetnih radnika Istre. On predstavlja korak dalje u razvoju klasne i političke svijesti učitelja i profesora osnovnih i srednjih škola, izjasnivši se za sindikalističku liniju socijal-reformističkog pokreta.

U radu kongresa sudjelovali su delegati svih istarskih škola, predstavnik Nacionalnog saveza učitelja (U. M. N.) profesor Malino, predsjednik Nacionalnog saveza Marcellini, sekretar saveza Učiteljskog društva Ankone profesor Manocchi, Tršćanskog učiteljskog saveza prof. Corradini, predsjednik Saveza i profesor Bassi, član uprave.⁵⁹

Istarsko učiteljsko društvo (S. M. I.), kao kolektivni član Nacionalnog saveza, bilo je pod njegovim utjecajem odnosno utjecajem socijal-reformističke struje unutar Generalne konfederacije rada (C. G. L.). Glavni predstavnik i zagovornik sindikalizma u Nacionalnom savezu učitelja bio je njegov generalni sekretar, odvjetnik Marcellini. Na kongresu su njegovi stavovi oduševljeno prihvaćeni od većine delegata, jer su zadirali u bit reformskih zahtjeva istarskih učitelja, borbu protiv utjecaja crkve u školi i težnju za stvaranjem moderne civilne države, slobodne od bilo kakvih utjecaja stranaka.⁶⁰

Uz, još uvijek, načelni pristanak Kongresa za sindikalističku liniju Nacionalnog saveza, najznačajnija odluka delegata učiteljskih društava kotara Kopar, Pula, Rovinj, Pazin, Poreč, Volosko i Lošinj, pozvanih od Centralne uprave Istarskog učiteljskog društva, odnosila se na reformu Statuta Društva i unutrašnju reorganizaciju, s obzirom na prethodne odluke i reorganizaciju Nacionalnog učiteljskog saveza. U čemu je bila reorganizacija Društva? Po kojim je elementima stvarna, a po kojim samo formalna? Koliko Istarsko učiteljsko društvo, odnosno Istarski učiteljski savez (Unione magistrale istriana), nakon reorganizacije postaje operabilnija i funkcionalnija organizacija prosvjetnih radnika u borbi za ostvarivanje elementarnih socijalnih i ekonomskih prava? To su samo neka od pitanja na koja bi trebalo odgovoriti kako bi se razumjeli događaji i procesi u 1921. i 1922. godini, godinama uoči dolaska fašizma na vlast. Neposredni je cilj reorganizacije Istarskog učiteljskog društva formiranje regionalne učiteljske federacije koja bi objedinjavala sve učiteljske organizacije Julijske Krajine, a to bi bilo moguće jedino pod uvjetom unifikacije svih kotarskih i provincijskih organizacija, određenja njihovih kompetencija i međusobnih odnosa.⁶¹ Ta potreba ukazala se nakon gorkih iskustava u prethodnim protestnim istupanjima. Nekoordiniranost akcije, nepodudarnost zahtjeva (često su bili i oprečni) i nerazlučenost kompetencija kotarskih organizacija i provincijske bili su važni uzroci dotadašnjih neuspjeha.

Da bi potakli osnivanje Federacije učiteljskih društava Julijske Krajine (Venezia Giulia), u koju bi ušle provincijske organizacije Istre, Trsta i Friuli, osnivanjem nove organizacije za provinciju Istru, bilo je nužno

⁵⁹ *Az*, 28. V 1920, br 117, »Il congresso regionale dei maestri«.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Isto.

raspustiti sva kotarska udruženja i Centralnu upravu Istarskog učiteljskog društva.⁶²

Privremeni upravni odbor preuzeo je dužnost izvršnog komiteta do trenutka njegovog izbora i odmah pozvao sve sekcije da izaberu nove povjerenike, dok su prisutni delegati izabrali rukovodstvo Unione magistrale istriana. Za predsjednika je izabran Giacomo Vatta, za potpredsjednika Giaccinto Beltrame, za članove Direktorija izabrani su profesori Furlani i Cocchietto, za blagajnika je postavljena profesorica Aistleitner, dok su kao zamjene članovima rukovodstva izabrani profesori Giuseppe Angeli, Antonio Bancher i Silvio Staffetta.

Tek na prvom kongresu U. M. I. od 28. lipnja, kojem su prisustvovali povjerenici gotovo svih lokalnih sekcija, njih 23 predstavljali su 330 članova Učiteljskog saveza, ali i mnogi drugi zainteresirani učitelji, potvrđene su odluke o osnivanju U. M. I. i izboru novog rukovodstva s određenim promjenama. Za sekretara U. M. I. izabran je učitelj Antonio Tromba, dok je umjesto profesora Furlanija za člana Direktorija postavljen Giuseppe Angeli. Na mjesto Angelija izabran je Domenico Fabretto i učiteljica Contin. Nova funkcija revizora povjerena je Adrianu Petrociju i prof. Ranzatu.⁶³

Prvi korak novog rukovodstva odnosio se na hitno rješavanje problema nedostatka udžbenika i nastavnih programa. Formirana je čak i »Komisija« koja je imala taj problem, u suradnji sa centralnim državnim organima, riješiti do 1. listopada, kako bi se nastava mogla bar donekle normalno odvijati. Izvršni komitet Saveza preuzeo je na sebe obvezu da zatraži od izdavačkih kuća, »Sestrinskih udruženja« (associazioni consorelle) i školskih vlasti školske knjige.

Od tada pa do kraja 1922. godine, aktivnost istarskih učitelja bila je u okviru generalne politike regionalnog rukovodstva Učiteljskog saveza za Veneziju Giuliju, tako da kongres od 26. lipnja 1920. predstavlja posljednji akt samostalnosti Istarskog učiteljskog saveza i njegovog rukovodstva.

V

Socijalno-ekonomski pokret istarskih učitelja osnovnih i srednjih škola aktivirat će se tek potkraj studenog, odnosno na početku prosinca 1920. godine, u trenutku velike krize socijalističkog pokreta i njegova silaska s političke scene.

U razdoblju od kraja lipnja do kraja studenog 1920, tekli su intenzivni razgovori novoga provincijskog rukovodstva s rukovodstvima lokalnih sekcija. Predsjednik Istarskog učiteljskog saveza Giacomo Vatta, potpredsjednik Giacinto Beltrame i sekretar Antonio Tromba uspjeli su svojom agitacijom u novinama, ali i direktnim kontaktima, u javnosti

⁶² Isto.

⁶³ HAP, Civilni komesarijat u Poreču (dalje: CKPo), k. 2 (1919—1922), Mjesečni izvještaj civilnog komesara u Poreču generalnom civilnom komesaru u Trstu za mjesec lipanj, od 5. VII 1920, br. 107/5 Gab.

izazvati interes za probleme istarskih prosvjetnih radnika. Time su stekli solidnu osnovu za stvaranje jakog »pokreta« i nastavak borbe.

Paralelno s aktivnošću provincijskog rukovodstva, odvijala se aktivnost novoosnovanog sindikata učitelja. Savez sindikata učitelja političkog kotara Poreč, prva je takva organizacija u Istri. Njen angažman se, u prvo vrijeme, iscrpljivao u obavještavanju širokih slojeva stanovništva, ali i prosvjetnih radnika, o uzrocima njihovih klasnih problema, odnosno teškom ekonomskom stanju. Predstavnici prvoga istarskog sindikata učitelja, osnovanog neposredno nakon kongresa istarskih učitelja od 26. svibnja, kao konkretni rezultat pobjede sindikalističke linije, održali su predavanja u svim većim mjestima političkog kotara, Poreču, Novigradu, Višnjanu, Vižinadi, Motovunu i Bujama. Sva predavanja organizirana su u suradnji s lokalnom sekcijom Radničke komore.^{63a} Naravno, na tu suradnju provincijska uprava ali i sam generalni civilni komesar Antonio Mosconi nisu gledali s osobitom naklonošću. Postavljanje klasnih ciljeva iznad nacionalnih u pokrajinama Venezije Giulije bilo je naročito opasno, pa makar to bio i trenutak, isječak općeg kretanja i razvoja socijalističkog radničkog i sindikalnog pokreta. Stoga nimalo ne čudi što je policija pažljivo pratila svaki istup članova U. M. I.

Zašto? Zbog čega »ekonomski pokret« učitelja Julijske Krajine, a time i u Istri, »eksploziju« doživljava tek u prosincu 1920. godine, sedam mjeseci od posljednjeg štrajka, iako su snažni razlozi za protest konstantno postojali? Uzrok je prilično složen. Prije svega je političke naravi. Već od ljeta 1920. godine osjećala se eskalacija napetosti između »konstitucionalnih« političkih snaga i socijalističkog radničkog pokreta, posebno njegovog lijevog komunističkog krila, koja će kulminirati tzv. »okupacijom tvornica« od radnika, sjevernotalijanskih industrijskih centara u rujnu iste godine. Socijal-reformistička struja već od samog početka pokreta ogradila se od službene politike P. S. I. (Partito socialista italiano — Talijanska socijalistička stranka). Kako je rukovodstvo U. M. I.-a bilo, uglavnom, sastavljeno od aktivista socijal-reformističke stranke (na čelu s predsjednikom Giacocom Vattom) nije se poduzimala nikakva aktivnost, koja bi dovela vladu u još teži položaj, a olakšala aktivnost Socijalističke stranke, to više što je štrajk industrijskih radnika sjeverne Italije ocijenjen kao »predrevolucionarna aktivnost«.

Osim toga, nekako u to vrijeme vode se pregovori oko teritorijalnog razgraničenja između kraljevina Italije i SHS. Istra, koja je kao teritorij »obećan« tajnim Londonskim ugovorom od 26. travnja 1915. Italiji, također je bila jedan od predmeta razgovora. Većina talijanskih učitelja i profesora bila je za pripojenje Istre Italiji, čime bi proces integracije talijanske nacije u Istri bio završen. Ta, oni su bili glavni nosioci integracijske ideje. Stoga je razumljiva njihova apstinencija od bilo kakvih »protestnih pokreta« u vrijeme kada je, prema socijalreformističkoj političkoj formuli »[...] nismo protiv klasne borbe, ukoliko nije protiv nacionalnog integriteta [...],« trebalo široj javnosti prikazati nacionalno jedinstvo istarskih Talijana.«

^{63a} Az, 30. VI 1920, br. 145, »Il Congresso dell' U.M.I.«.

⁶⁴ Isto.

Rješavanjem »Jadranskog pitanja« i potpisivanja ugovora u Rapallu, u studenom 1920. godine, ponovo će se rasplamsati borba za ostvarivanje socijalnih i ekonomskih prava istarskih prosvjetnih radnika.

Ovaj put u štrajkaški pokret uključit će se i profesori, docenti, habilitanti i nastavnici srednjih škola.

Za pokret prosvjetnih radnika s početka prosinca 1920. presudno je važan »Memorijal« Učiteljske Federacije Julijske Krajine, formuliran na izvanrednom kongresu od 28. studenog 1920, koji je implicite najavio velika ekonomska i socijalna previranja, ako vlada ne pokaže spremnost da učiteljima dade onu socijalnu i ekonomsku sigurnost i društveni status koji zaslužuju.^{64a} Na dnevni red hitnog rješavanja (prioriteta) Federacija je postavila tri ključna pitanja: 1. Promjena školskog zakona; 2. Nezavisnost školstva, i 3. Povećanje plaća za sve učitelje, bez obzira na »klasu« i »rang« prema ovim kriterijima (retroaktivno od 1. kolovoza 1920): »a) 300 lira mjesečno za neženje i udovice bez poroda; b) 400 lira mjesečno za oženjene bez poroda i udovice s jednim djetetom; c) 500 lira mjesečno za oženjene s jednim djetetom i udovice s više od jednog djeteta, a za sve kandidate za učitelje i apsolvente: a) 250 lira mjesečno za neženje i udovice bez djece; b) 350 lira mjesečno za oženjene bez poroda i neženje s članovima porodice.«⁶⁵

Neposredno nakon objavljivanja »Memorijala« Federacije, pokret prosvjetnih radnika srednjih škola ušao je u svoju »akutnu« fazu. Već 10. prosinca održan je kongres puljske sekcije »Lega Insegnanti medi«, koji se potpuno složio sa zaključcima regionalnog kongresa Federacije održanog u Trstu 28. studenog. Kongres je donio odluku da se ude u borbu za stvaranje boljih socijalnih i ekonomskih uvjeta života srednjoškolskih nastavnika, ali da se pri tome ne zaboravi, odnosno da se zahtjevi prošire i na stručnu didaktičku problematiku.⁶⁶

Prema dogovoru, profesori srednjih škola u Pulii, 12. prosinca 1920, nisu otišli na redovnu nastavu, već je dogovoren sastanak razrednika s roditeljima u svakoj od srednjih škola, kako bi se u direktnom kontaktu s praktički najzainteresiranijim dijelom stanovništva grada Pule objasnili uzroci teškoga socijalnog i ekonomskog stanja istarskih prosvjetnih radnika.

Na kraju su još jednom potvrđeni zaključci kongresa i dane nove obavijesti o cjelokupnoj nastavi u »R. Ginnasio Liceo G. Carducci«, »R. Scuola tecnica«, »R. Istituto tecnico«, »Liceo femminile R. Elena«, »R. Scuola professionale«.⁶⁷

Novi ekonomski pokret srednjoškolskih profesora pokušale su, za neke svoje ciljeve, iskoristiti razne političke snage, lijeve i desne. Pritisak tih političkih snaga sve se više pojačavao kako se bližio kraj prosinca, naročito nakon osnivanja Inicijativnog komiteta Istarskog nacionalnog

^{64a} *Az*, 8. XII 1920, br. 280, »Il movimento economico dei magistrati della Venezia Giulia«.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ *Az*, 12. XII 1920, br. 284, »Lo sciopero dei professori«.

⁶⁷ Isto.

bloka (Blocco nazionale istriano), oko kojeg su se imale okupiti sve »zdrave nacionalne snage«. Tako nije bilo samo u Istri već i u ostalim pokrajinama Venezije Giulije. Stoga je »Centralni akcioni komitet« (Lega degli insegnanti medi della Venezia Giulia) izdao saopćenje i objavio ga u svim lokalnim novinama, kojim upoznaje javnost sa čisto ekonomskim karakterom pokreta i borbe. Prije svega borbe protiv bijede (učitelja, op. a.) i rastrojstva škole.⁶⁸

Iako je rukovodstvo U. M. I. kategorički odbijalo svaku insinuciju o navodnom političkom angažmanu svojih članova, tršćanski socijalistički dnevnik »Il Lavoratore« objavio je »optužbu« rukovodstva Sindikata učitelja protiv školskog inspektora Giacoma Vatte (predsjednika U. M. I.) za antisocijalistička istupanja u rujnu 1920, nazvavši ga »policajcem«.⁶⁹ Riječ je, naime, o denunciranju četvorice učitelja, socijalista generalnom civilnom komesaru. Taj slučaj potpuno je razdvojio i udaljio rukovodstva Istarskog učiteljskog saveza i Sindikata učitelja. To je bio samo povod. Uzrok udaljavanju tih dviju učiteljskih organizacija bio je nešto složenije političke naravi. Dok je sindikalna organizacija učitelja ostala na pozicijama klasne borbe, Istarski učiteljski savez sve je više poprimao čisto nacionalno obilježje. Ipak, učestali napadi na predsjednika U. M. I. rezultirali su njegovim povlačenjem s položaja u rukovodstvu Saveza. Provincijska skupština ni u ožujku 1921. godine nije bila izvršila preuzete obveze prema istarskim prosvjetnim radnicima, ni odgovorila na njihove zahtjeve o potrebi izrade novih »tablica« stipendija. Stoga je rukovodstvo U. M. I. sazvalo kongres Saveza za 10. ožujak u Trstu. Rukovodstvo Saveza energično je protestiralo protiv nemarnosti i indolentnosti organa provincijske skupštine i činjenice da u skupštinskim organima posao od praktičkog interesa za školstvo i prosvjetne radnike obavlja samo jedan službenik »koji i da najmarljivije obavlja svoj posao ne može sam izvršiti svoje obveze«.⁷⁰

U znak protesta, kongres je odlučio objaviti štrajk svih prosvjetnih radnika za 18. ožujak, u trajanju od jednoga školskog sata. Osim toga, kongres je morao, zbog povlačenja Giacoma Vatte, predsjednika Saveza, izabrati novi izvršni komitet u koji su ušli Giacinto Beltrame, kao novi predsjednik, Giuseppe (De) Angeli, Antonio Tromba, Silvio Staffetta, Aistleitner Maria, Giuseppe Cecchiotto, Contino i Fabretto.

Civilni komesar političkog kotara Pule Oriolo i provincijski školski inspektor vijest o štrajku istarskih prosvjetnih radnika dobili su tek 17. ožujka, u trenutku kada više nikako nisu mogli utjecati na njegov tijek, što pokazuje da su zaključci kongresa neko vrijeme držani u strogoj tajnosti. Na sam dan štrajka, učitelji osnovnih i profesori srednjih škola, njih pedesetak, uzdržali su se od nastave u znak protesta protiv

⁶⁸ Az, 30. XII 1920, br. 301, »Lega degli insegnanti medi della Venezia Giulia: Comitato d'azione«.

⁶⁹ Az, 30. XII 1920, br. 301, »L' ispettore scolastico alle insinuazioni del sindacato magistrale«.

⁷⁰ HAP, CKPu, (1920—1921), k. 28; f. C-12, Odgovor civilnog komesara u Puli na pismo generalnog civilnog komesara br. 3220/3003 od 21. III 1921. Izvještaj je datiran 23. III 1921, br. 452 Gab. i adresiran na III. Ured.

»vlade, koja do tada nije ništa učinila za poboljšanje položaja (prosvjetnih radnika, op. a.)«. ^{70a} U znak solidarnosti s kolegama, a u duhu odluka »tršćanskog« sastanka, učitelji škola u Vodnjanu nisu održali jedan sat nastave. Za razliku od profesora puljskih talijanskih škola, njihov štrajk bio je motiviran protestom protiv »provincijske skupštine«. ⁷¹

Provincijske vlasti nisu reagirale na akciju profesora. Civilni komesar političkog kotara Pula smatrao je da nisu potrebne nikakve izvanredne mjere, jer pokret nije ni poprimio razmjere štrajkova s kraja 1919. i s početka 1920. godine. Ipak, smatrao je da treba raditi na uklanjanju profesora Basilia Bearza s dužnosti školskog inspektora, smatrajući ga glavnim krivcem za »smutnju u poslovanju školskih ureda«, koja je dovela do kroničnog stanja »konfuzije i nediscipline«. ⁷² Nedugo zatim, kotarski je školski inspektor Basilio Bearz i smijenjen, što bi vjerojatno predstavljalo najobičniju kadrovsku promjenu, što ju je civilni komesar, u skladu sa zakonom i ovlaštenjima koja su mu zakonom dana mogao izvršiti, da nije označila početak zaoštavanja odnosa između učitelja i profesora pučkih i građanskih osnovnih škola puljskog kotara. Spor je izbio oko izbora Giacoma Vatte za novoga kotarskog školskog inspektora. ⁷³

Izbor Giacoma Vatte nije bio nimalo slučajan. Civilni komesar Oriolo dobro je znao da će postavljanjem bivšeg predsjednika Istarskog učiteljskog saveza za kotarskog školskog inspektora izazvati određena previranja unutar redova Saveza.

Sukob je doista štetno utjecao na razvoj učiteljskog pokreta puljskog političkog kotara. U krajnjoj konzekvenci, potpuno je razbio jedinstvo puljske sekcije U. M. I. ⁷⁴

Istodobno rukovodstvo U. M. I., koje je posredno sudjelovalo u sporu učitelja i profesora pučkih i građanskih škola, pripremalo je provincijsku konferenciju istarskih učitelja koja je zakazana za 29. i 30. travanj u Trstu. Pripreme su, osim organizacijskih pitanja, obuhvaćale i idejnu razradu konferencijskih materijala, pogotovo onih koji su se odnosili na školsku reformu, što je, uzgred, Ministarstvo za javno obrazovanje smatralo izuzetno važnim za »oslobodene provincije«. ⁷⁵ Najvažnije postavke dnevnog reda konferencije, za koji je civilni komesar političkog kotara Pula znao već 25. travnja, bile su: »[...] II. Revizija školskog zakonodavstva s obzirom na: a) uređenje pravno-ekonomskog statusa

^{70a} Isto.

⁷¹ Isto. Izvještaj komandanta odreda CC. RR. u Puli, poručnika Bonija Andrea od 18. III 1921. Fonogram civilnom komesaru u Puli br. 50/1751. Izvještaj izvanrednog komesara u Vodnjanu A. Deltona kraljevskom školskom vijeću i civilnom komesaru u Puli od 18. III 1921, br. 1338.

⁷² HAP, CKPu, (1920—1921), k. 28; f. C-12, Izvještaj od 23. III 1921, br. 452 Gab. (v. bilješku 70).

⁷³ HAP, CKPu, (1920—1921), k. 28; f. C-12, Izvještaj predsjednika kraljevskog školskog vijeća kotara Pula civilnom komesaru u Puli od 26. IV 1921, br. 34/14—21 (Odgovor na pismo, br. 311/3923).

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ HAP, CKPu, (1920—1922), k. 28; f. C-9; Izvještaj šefa regionalnog školskog vijeća civilnom komesaru u Puli od 25. IV 1921, br. 311/4523.

učitelja; b) raspravu o dužnostima pripreme didaktičkog materijala, administracija i prinudne mjere. c) gradnju škola. III. Uređenje pravnih i didaktičkih regula u svim pučkim školama Regije s obzirom na: a) pučku školu; b) programe, satnicu, klasifikaciju i registre; c) školske knjige (udžbenici, op. a.) i didaktičke materijale. IV. Revizija školskog i didaktičkog propisa od 29. rujna 1905, upravljajući se pri tome zakonskim, etičkim, socijalnim i nacionalnim momentima sa ciljem uređenja škole. [...]« Osim toga, konferencija se imala pozabaviti problemima i o dopunskim djelatnostima škole (V), o pripremama i usavršavanju učitelja (VI). Na dnevni red, rukovodstvo U.M.I. postavilo je i imenovanje članova »skupštine« koja bi imala preuzeti odgovornost za provođenje svih odluka konferencije.⁷⁶

Zaključci konferencije predstavnika istarskih učitelja, članova U.M.I., u formi memorijala, poslani su izvanrednom komesaru za autonomne poslove Istre, uz zahtjev definitivnog rješenja njihovih pitanja. Sam »memorijal« bio je formuliran u dva dijela. U prvom dijelu zahtijeva se izjednačavanje statusa učitelja s ostalim državnim službenicima, a u drugom hitno rješavanje financijskih mjera, kako bi se oduprli rastu cijena.⁷⁷

Provincijska uprava je na inicijativu generalnog civilnog komesara, na početku svibnja, odgovorila prijedlogom za osnivanje »paritetne komisije« koja bi prodiskutirala zahtjeve učitelja i eventualno donijela prijedlog o mogućim rješenjima problema.

»Komisija« je zaista bila paritetno zastupljena od predstavnika provincijskog odbora i Istarskog učiteljskog saveza. Odbor su zastupali dr Giuseppe Carvin, dr Leonardo Bartoli i dr Alessandro Voltolina. Istarski učiteljski savez predstavljali su Giacinto Beltrame, predsjednik U.M.I., Antonio Tromba, sekretar Saveza, i Giovanni Relli, član direkcije Saveza. Predsjedavajući »komisije« senator Inocente Chersich, komesar za autonomne poslove provincije, imao je ujedno ulogu arbitra. Kao zamjena I. Chersicha bio je predviđen dr Ubaldo Scampichio. Rad te komisije, koji je počeo 7. svibnja u Poreču, nije se svodio samo na diskusiju o opravdanosti učiteljskih zahtjeva, već i na pronalaženje mogućnosti njihova ozakonjenja. Prvi zaključak komisije u tom smislu bio je da »komisija« nema izvršnu moć, već se može smatrati samo kao savjetodavno tijelo provincijskog rukovodstva s mogućnosti predlaganja rješenja.⁷⁸ Generalni civilni komesar za Veneziju Giuliju Antonio Mosconi kao odgovor na »memorijal« predložio je sastanak izvršnog komiteta Istarskog učiteljskog saveza i generalnog civilnog komesarijata, upozorivši da on nije nadležan za rješavanje tih zahtjeva, a pogotovu ne za izmjenu postojećih zakona. Osim toga, za ta pitanja neće biti teško dobiti i podršku centralne vlade pod uvjetom da se formira jedan odbor zemaljske skupštine koji će imati zakonodavnu moć.⁷⁹

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Az, 7. V 1922, br. 108, »La cronistoria dell'agitazione dei maestri istriani per ottenere il riconoscimento del diritto all'esistenza: in un'esposizione documentata del presidente dell'Unione Magistrale Istriana«.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

Nekako najvažniji dio »memorijala«, koji govori o ekonomskoj problematici, bio je najčešće predmet diskusije na sastancima »paritetne komisije«. Stekao se dojam da je provincijski odbor najmanje raspravljao o tim zahtjevima učitelja. To se vidjelo i po nespremnosti predstavnika odbora, koji nisu raspolagali svim osnovnim dokumentima za konstruktivan nastanak razgovora.

U takvoj atmosferi otvorena je diskusija u kojoj su dominirali predstavnici Istarskog učiteljskog saveza. Giovanni Relli, jedan od predstavnika istarskih učitelja, odmah na početku diskusije objasnio je mogućnosti, doseg i status »komisije« s obzirom na »pozitivna i opipljiva« rješenja, zaključivši da njezina »moć« ne prelazi »savjetodavnu ili bolje, informativnu« ulogu.⁸⁰ Giovanni Relli znao je da će zbog toga i jedna i druga strana teško donositi neke konstruktivne i konkretne zaključke, i da će se diskusija svesti na, po tko zna koji put, ponovljene zahtjeve učitelja i njihovog »memorijala«. I bio je u pravu. Nakon načelnog dogovora o hitnom sazivanju sastanka s predstavnicima »centralne vlade«, »komisija« je nastavila rad s pretresom svake pojedine točke »memorijala«.⁸¹ Živa diskusija razvila se o pitanju izjednačavanja učitelja s državnim službenicima. U Scampicchio, koji je zamijenio predsjedavajućeg I. Chersicha, uporno je pokušavao uvjeriti predstavnike učitelja da oni u ekonomskom pogledu mnogo bolje žive od prosječnog službenika, bilo državnog ili provincijskog. Relli je, koristeći statističke podatke, dokazao upravo suprotno. Provincijski službenici (misli se pri tom na provinciju Istru) bili su u svakom trenutku i u svakom pogledu u superiornijem položaju nego učitelji, iako su posljednji imali sve dokaze o studijskim titulama. Pošto je »elementarna pravda« da ista studijska zvanja, odnosno zvanja istog ranga, budu jednako tretirana, kao jedan od važnijih zaključaka Nacionalnog kongresa u Rimu, prihvaćen od svih instanci učiteljskih saveza i sekcija, predstavnici Istarskog učiteljskog saveza istrajali su u tom zahtjevu. S tim u vezi, Relli je zahtijevao »totalnu reviziju« važećeg uređenja pravnog sustava, s obzirom na školstvo i prosvjetu. Cilj je bio prebaciti određene državne kompetencije provincijskom odboru koji bi zatim donio određene pravne regule privremenog karaktera koje bi se odnosile na drugi dio »memorijala«.⁸² Na žalost, jačanje provincijske autonomije u tom trenutku nije odgovaralo centralnim državnim organima, tako da istarski učitelji nisu mogli računati na razumijevanje Rima. Ipak, predstavnici su inzistirali na što hitnijem rješavanju financijskih problema, predloživši da država participira djelomično u složenom sustavu financiranja školstva.⁸³

Nakon rada »komisije«, izvanredni komesar za autonomne poslove senator Inocente Chersich stupio je u kontakt s Francescom Salatom, senatorom i šefom »Centralnog ureda za nove provincije«, i Antonijem Mosconijem, generalnim civilnim komesarom za Veneciju Giuliju, kako bi se našao način ubiranja novih provincijskih taksi, od kojih bi dio zadovoljio, barem parcijalno, želje učitelja.⁸⁴

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Isto.

Na kraju te epizode iz rada »paritetne komisije«, Giacinto Beltrame s pravom je zaključio da sastanak u Poreču nije proizveo nikakav praktički efekt. Rim nije nikako pokazao da je zainteresiran za probleme istarskih prosvjetnih radnika.⁸⁵

Direktni pregovori predstavnika Istarskog učiteljskog saveza (Beltrame, Rizzatti, Marcellini) s predstavnicima državne administracije (F. Salata, Chersich, Mosconi, Bombig, Pelarin i Pogatschnig), o problemu financiranja školstva, počeli su u Rimu 13. lipnja 1921. godine, u uredu šefa »Centralnog ureda za nove provincije« Francesca Salate.⁸⁶ Ovaj put Chersich nije pristao na prihvaćanje novih nameta, čiji bi cilj bio poboljšanje materijalnog položaja prosvjetnih radnika u provinciji, pod izgovorom da bi samo otežao već ionako tešku ekonomsku situaciju. Svi pokušaji sekretara Nacionalnog saveza Marcellinija da obrazloži logičnost prijedloga o participaciji provincijske uprave u financiranju školstva i prosvjete ostali su uzaludni. Drugi sastanak delegata održan je tek 16. lipnja. Pregovorima su se kao posmatrači priključili profesor Vidossich i Ferretti. Ferrettija je vlada dodijelila samo zato da točno obavijesti učiteljsku pregovaračku stranu o trenutnom stanju rasprave o učiteljskim problemima.⁸⁷ Njegovu raspravu, koja je imala demoralizirati predstavnike prosvjetnih radnika, prekinuo je sekretar U.M.N. Marcellini, izjavivši kako pouzdano zna da su učitelji na skupštini Ministarskog vijeća dobili neke koncesije u financijskom smislu i da će, najvjerojatnije, biti i uvećane na skupštini poslanika, te da će poslužiti kao polazišna točka za daljnje rješavanje teškoga ekonomskog položaja prosvjetnih radnika.⁸⁸ U toku pregovora, izvanredni komesar za autonomne poslove provincije Istre senator Chersich potpuno se okrenuo protiv predstavnika Istarskog učiteljskog saveza i Giacinta Beltramea njegova predsjednika. Trebalo je, naime, da on razgovara s ministrom financija Bonomijem, kao što je i bilo dogovoreno na sastanku »paritetne komisije« u Poreču, ali je sva inzistiranja Beltramea otklonio tvrdnjom da on nikad tako nešto nije obećao.⁸⁹ Ostalo vrijeme razgovora o kompetencijama »paritetne komisije«, Chersich je šutio, vješto izbjegavajući sva pitanja delegata.

Ako se razmotre razgovori u Poreču i Rimu, može se vidjeti da, osim nekih obećanja, učitelji nisu ništa konkretno dobili. Na sve zahtjeve dobili su negativne odgovore.

Tek negdje u rujnu iste godine došlo je do novog sastanka, ovaj put potpuno neplaniranog, između Chersicha i dijela rukovodstva U.M.I. Sastanku su prisustvovali i trojica istarskih poslanika u rimskom parlamentu: Antonio Pogatschnig, Antonio De Berti i Luigi Bilucaglia, predstavnici triju političkih stranaka Istarske demokratske stranke, Socijal-reformističke stranke Italije pokrajinske organizacije za Istru i Nacional-fašističke stranke. Istarski učiteljski savez predstavljali su G. Beltrame S. Staffetta i

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Isto.

Dagri. Tom je prilikom senator Chersich saopćio »delegatima« da je u blagajni provincijske uprave ostao višak od 250.000 lira s kojim želi održati obećanje dano učiteljima.⁹⁰ S time je Chersich namjeravao unaprijed podijeliti doplatak (dopunski) u visini od 400 do 500 lira. U listopadu, mjesec dana poslije tih razgovora, provincijska uprava htjela je uvesti posebne kriterije za davanje izvanredne pomoći s kojima se učitelji nisu složili. U međuvremenu je vlada participirala sa 100—500 lira, dok provincijska uprava nije učiteljima podijelila ni jednu liru. Nakon toga, odnosi izvanrednog komesara za autonomne poslove provincije i predsjednika Istarskog učiteljskog saveza još više su se pogoršali. Do kulminacije sukoba došlo je poslije intervencije predsjednika Unione magistrale Guiuliana (Savez učitelja Venecije Giulije) Carla Lone kod senatora Chersicha u siječnju 1922. Kolokviju su prisustvovali profesori Degrassi i Manzollini. Pod pritiskom te trojice boraca za prava učitelja Julijske Krajine, a poštujući odluke izvršnog odbora provincije od 4. veljače, Chersich je pristao da od 15. veljače 1922. poveća učiteljske plaće za 80%, što bi bio samo početak rješavanja (»učiteljskog pitanja«) svih učiteljskih zahtjeva koje je planirao za ožujak iste godine.⁹¹ Istodobno je imenovan i Izvanredni odbor Istre u koji su istarski učitelji polagali velike nade. Zadatak Odbora bio je da formira »specijalne komisije za proučavanje pojedinih problema« i imenuje školske povjerenike. Za školskog povjerenika imenovan je profesor Giovanni Mrach, jedan od vođa istarskog fašističkog pokreta, kandidat s liste Istarskog nacionalnog bloka u vrijeme parlamentarnih izbora u svibnju 1921. godine. Sva kasnija pogađanja i cjenkanja između predstavnika istarskih učitelja i provincijske uprave ostala su bez ikakvog rezultata, a ni Izvanredni odbor nije do kraja opravdao svoje postojanje.⁹²

U međuvremenu, »Lega degli insegnanti medi« započela je propagandnu aktivnost objavljivanjem »Manifesta« 2. ožujka, koji je poslan savezima srednjoškolskih učitelja po cijeloj Italiji. Manifest je koncizno i jasno obavještavao javnost o teškom ekonomskom položaju prosvjetnih radnika srednjih škola prema postojećoj hijerarhiji.⁹³ Do listopada 1922. godine, kada je održan kongres srednjoškolskih učitelja Julijske Krajine, istarska pokrajinska organizacija Lega degli insegnanti medi nije ničim pokazala zainteresiranost za događanja i previranja unutar U.M.I., ni za uspješno okončanje njihovih ekonomskih problema.

Na početku srpnja, u prisutnosti delegata sekcija U.M.I. sa čitavog teritorija Istre, održan je kongres Istarskog učiteljskog saveza, koji je označio početak raskola učiteljskog pokreta.^{93a} Dio delegata, članova U.M.I., ne samo da nije priznao novoizabrano rukovodstvo, odnosno izvršnu komisiju, već je smatrao da nije dovoljno agresivno u zalaganju za učiteljska prava, odnosno da se ne pojavljuje sa svojim zahtjevima u javnosti.⁹⁴ Stoga, 14. srpnja, samostalno istupaju s »Promemorijom« upućenom škol-

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

⁹³ *Az*, 3. III 1922, br. 53, »Il manifesto della Lega degli insegnanti medi«.

^{93a} *Az*, 14. XII 1922, br. 156, »Il movimento economico dei maestri«.

⁹⁴ Isto.

skoj komisiji »Privremenog istarskog odbora«, objavljenom u puljskom dnevniku »L’Azione«.⁹⁵ Ta promemorija zapravo je izraz očaja i iskrenog čuđenja, zbog nedopustive indiferentnosti provincijske administracije prema zahtjevima prosvjetnih radnika. Antonio Tromba, budući predsjednik izvršne komisije U.M.I., predložio je skupštini delegata zaključak kongresa koji se odnosio na ekonomske zahtjeve učitelja. U zaključku kongresa istarski učitelji upućuju »prezriv protest (provincijskim i centralnim vlastima, op. a.), zbog neispunjavanja davno danog obećanja kompetentnih organa o rješenju pravno-ekonomskog statusa učitelja«.

Inzistiraju na zahtjevima zapisanim na raznim učiteljskim skupovima iscrpno navedenim u brošuri Učiteljskog saveza Venecije Giulije pod naslovom »L’Italia nuova deve avere una nuova scuola,« te se nadaju da će novi izvršni komitet u vrijeme svog mandata efikasnije ostvarivati odluke svoje izborne baze i boriti se za realizaciju zahtjeva istarskih učitelja.⁹⁶

Jednako važno pitanje, koje se postavljalo i pred prosvjetne radnike osnovnih, i pred prosvjetne radnike srednjih škola, bilo je konačno rješenje njihova pravno-ekonomskog statusa. U ime rukovodstva U.M.I. za to pitanje bio je zadužen profesor Giovanni Relli, ali kako on nije prisustvovao kongresu, još uvijek na dužnosti predsjednika Saveza, Giacinto Beltrame pročitao je izvještaj G. Rellija o »Zakonskim pravima učitelja« koji su, predstavljeni kao odluke Nacionalnog vijeća Unione magistrale nazionale, prije toga prihvaćeni kao zaključci posebno imenovane »Komisije za proučavanje problema školstva u oslobođenim zemljama«.⁹⁷ Cilj te akcije bio je spriječiti bilo kakvu manipulaciju centralne vlade s već stečenim pravima, koja su učitelji ostvarili na osnovi provincijskog zakona. Pravno-ekonomsko pitanje odnosilo se prije svega na zahtjev učitelja da im se prizna status državnih službenika sa svim pravima koja im tada pripadaju. Samim rješenjem njihova pravnog statusa bio bi riješen i njihov ekonomski položaj.

Novi izvršni komitet Istarskog učiteljskog saveza, koji će u tom sastavu dočekati dolazak fašizma na vlast, izabran je s »puljske liste«, u sastavu Antonio Tromba, predsjednik, Giovanni Dobrovich, potpredsjednik, Antonia Poso i Natale Luchich, članovi uprave, te Francesca Penso, blagajnik, Gisella Ranzatto i Luigi Petronio kao revizori. Za zamjenike su izabrani profesori Coslovich, Schiavon i Lolich.⁹⁸

Srednjoškolski profesori Istre, nakon objavljivanja »Manifesta« od 2. ožujka, koji je javnosti predstavio njihov teški ekonomski položaj, nisu se više bavili ekonomskim pitanjima, sve do Izvanrednog kongresa »Lega degli insegnanti medi« Julijske Krajine, koji je održan 26. listopada 1922. godine u Trstu. Tada je kongres posljednji put, prije dolaska fašista na vlast, raspravljao o problemima »izjednačavanja pravno-ekonomskog statusa srednjoškolskih učitelja«, »unifikaciji normi klasifikacijskih ispita«, »nacionalnom karakteru srednjih škola« u procesu »nacionalizacije« oslo-

⁹⁵ *Az*, 14. VII 1922, br. 156, »Il movimento economico dei maestri«.

⁹⁶ *Az*, 17. VII 1922, br. 160, »Il secondo congresso dell’Unione Magistrale Istriana«.

⁹⁷ *Isto*.

⁹⁸ *Isto*.

bođenih zemalja« i »nedopuštenog trgovanja lažnim titulama«. ⁹⁹ O svakom od tih problema donio je posebnu rezoluciju, koje po svojim formulacijama predstavljaju tek rezignirani protest protiv aktualnog stanja, koje ne mogu izmijeniti. Treba uzeti u obzir i to da su donesene u vrijeme teške političke krize vlade, te da su zbog toga formulacije rezolucija prilično ublažene, kako se ne bi kriza još više pogoršala pozivom na štrajk. Pitanje izjednačavanja pravno-ekonomskog statusa srednjoškolskih učitelja u »novim provincijama« javlja se u svojoj prvoj fazi već u ožujku 1919. godine, da bi izbilo u prvi plan tek u drugoj polovici 1922, i to istodobno kod učitelja osnovnih i kod učitelja srednjih škola. Rezolucija kongresa o tome problemu glasi: »[. .] Lega degli Insegnanti Medi Julijske Krajine obaviještena je da je projekt asimilacije (pravno-ekonomskog statusa, op. a.) otvoren u svojim detaljima, pa podiže svoj najžešći protest zbog toga što, kao i uvijek, nijednom Lega nije bila pozvana da izloži svoje mišljenje o tom problemu i izražava veliku rezervu prema toj odredbi [. . .]«. ¹⁰⁰

Unifikacija normi klasifikacijskih ispita u svim srednjim školama usko je vezana za problem financiranja školstva, jer dok u »novim provincijama« na ispitima otpadne 10—20% prijavljenih, dotle u »starim provincijama« taj je postotak mnogo veći, čak 35—50%, što umnogome utječe na kvalitetu školovanja i kadrova koji iz nje izlaze. Prosvjetni radnici u Italiji nisu opterećeni tim problemom, jer su im financijska sredstva osigurana, dok to nisu u »oslobodenim zemljama«. ¹⁰¹

Nekoliko sudionika izvanrednog kongresa rezignirano su izrazili svoje osjećaje zbog napisa u štampi »u posljednje vrijeme« o unifikaciji školskih zakona kao »nacionalizaciji« škola u »novim provincijama«. U rezoluciji kongresa upućen je protest protiv takvih napisa, jer je škola odigrala značajnu ulogu u razvoju iredentističkog pokreta u Istri za vrijeme austrijske vladavine, i bila uvijek »nacionalna« (talijanska, op. a.) a pogotovo nakon 1918. godine tako da to ne mora tek postajati. ¹⁰²

Kongres se suprotstavio i nedozvoljenoj trgovini akademskim titulama, koja je u to krizno vrijeme poprimila veće razmjere, zahtijevajući strožu kontrolu rada privatnih škola. ¹⁰³

Bio je to posljednji takav skup ne samo za vrijeme pretfašističkog perioda, već uopće. Nikad se više nije ponovilo vrijeme štrajkova prosvjetnih radnika i slobodnog izražavanja zahtjeva.

Jedno od prvih pitanja koje je B. Mussolini dotakao i pred javnost iznio bilo je pitanje školske reforme unutar sustava fašističke države i svjetonazora. Već 7. siječnja 1923. godine, u Rimu, pred nekolicinom kompetentnih osoba za pitanja školstva, pozvanih na sastanak u ministarsku palaču,

⁹⁹ *Az*, 27. X 1922, br. 255, »Il congresso della Lega degli insegnanti medi della Venezia Giulia a Trieste«.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Isto.

Mussolini je iznio opće principe školstva i prosvjete u duhu fašističke ideologije, nagovještavajući skorbu školsku reformu.¹⁰⁴

Prema B. Mussoliniju fašistički sustav javnog obrazovanja ima zadatak da prije svega »očeliči moralni karakter mladih« (.. deve prefiggersi soprattutto di temprare il carattere morale dei giovani. . .), i njihove fizičke sposobnosti. Fašizam zahtijeva takav školski sustav koji bi u mladima razvio osjećaj odgovornosti i poštovanja prema nacionalnoj i vjerskoj tradiciji, a ujedno spriječio bilo kakvu arbitražu raznih političkih partija.¹⁰⁵

Akcija Fašističke partije s obzirom na »veliku školsku reformu«, a imajući u vidu različite vrste škola, usmjerena je na tri najvažnije točke problema. Reforma mora, prije svega, »brzo i energično unaprijediti narodno prosvjećivanje« s ciljem eliminiranja nepismenosti, »sa snaženjem i širenjem obaveznog školovanja«. ¹⁰⁶ Srednjoškolsko obrazovanje u principu treba biti klasično, ali treba odgovarati potrebama nacije, odnosno istaći nacionalne kulturne vrijednosti umjesto dominacije tuđih kultura. U službi stvaranja nacionalnih vrijednosti i potreba treba sudjelovati i škola tehničkih znanosti.¹⁰⁷

Posve drugo pitanje predstavljala su razmatranja o učiteljima i nastavi onakvima kakvi jesu u tom trenutku i kakvi bi morali biti da bi uhvatili korak s razvojem novog duha među talijanskom mladeži.¹⁰⁸ Ujedno je to razmatranje bilo i opomena učiteljima da ne pokušavaju svoju djelatnost svesti na puko zadovoljavanje vlastitih ekonomskih probitaka, već da su samom svojom profesijom uključeni u opći sustav nacionalnog obrazovanja.

Prvi korak ka fašizaciji prosvjete u školstvu bila je »Gentilijeva reforma« koja, zajedno s osnivanjem fašističkoga učiteljskog sindikata, nije postavljala pitanja o pravima, već o dužnostima prosvjetnih radnika u odnosu na »naciju«.

VI

Svršetak rata s naglom promjenom državne vlasti označio je početak prestrukturiranja cijeloga društveno-političkog i ekonomskog sustava. Ta povijesna činjenica bit će glavnim uzrokom artikulacije, negdje prije a negdje kasnije, poratnoga političkog života, odnosno nastajanja političkih grupacija i stranaka.¹⁰⁹

Već prvih poratnih dana, determinirane masovnom politizacijom istarskog stanovništva kojom su zahvaćeni i prosvjetni radnici, mogu se prepoznati

¹⁰⁴ *Az*, 9. I 1923, br. 9.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ HAP, CKPu, k. 8; f. B-3 i 4 (1918—1920). Izvještaji civilnog komesara u Puli generalnom civ. kom. u Trstu od 13. III 1919, br. 130 i 29. III 1919, br. 185.

tri glavne političke struje, međusobno suprotstavljene: lijevo orijentirane političke grupacije heterogenog sastava na čelu s organiziranom socijaldemokracijom, te hrvatske i talijanske nacionalističke snage spontano okupljene oko vodećih ljudi predratnog političkog života.¹¹⁰ Političke snage talijanske buržoazije, u to vrijeme, još uvijek su neizdiferencirane i po karakteru intermitentne.

Osim toga, te snage sudjeluju u općem procesu socijalne diferencijacije istarskog društva, diferencijacije koja je značajno utjecala na promjenu socijalno-ekonomskog statusa pojedinih socijalnih slojeva i grupa, što je konačno dovelo do promjene njihove društvene a zatim i političke svijesti. Pregrupiranja političkih snaga bila su uvjetovana mnogobrojnim specifičnim uzrocima, ambicijama i aspiracijama. U želji da se što prije pridruže srodnim strankama i političkim strujama u Italiji, stvoreno je mnoštvo dezorijentiranih političkih grupa, raspršenih po raznim klubovima, društvima i udruženjima, nemoćnih da oko svojih jezgara okupe veći broj pristalica.

Prvi znakovi oživljavanja stranačkog života mogu se zapaziti u većim gradskim centrima zapadne i južne Istre u kojima se i ranije odvijao zapazjen politički život.

U tim procesima sudjeluju i istarski učitelji, ali kao pojedinci. Stoga možemo njihovo uključivanje u razne političke grupacije samo uvjetno nazvati »pokretom«. To je bio pokret ne u smislu organizacione strukture, već u smislu političke akcije i zato je bio heterogen.

Sudjelovanje istarskih učitelja osnovnih i srednjih škola u političkim previranjima od 1919. do 1923. godine, odnosno do dolaska fašizma na vlast, usko je povezano s njihovom aktivnosti u socijalno-ekonomskim nemirima, ali je njihov socijalno-ekonomski položaj uvjetovao i politički angažman, motiviran pojedinačnim interesima.

Istarski učitelji, kao najangažiraniji sloj talijanskog građanstva u provinciji, bili su uistinu pokretači i osnivači talijanskih građanskih stranaka ali i teoretičari socijalističkog pokreta. Sa do sada poznatom arhivskom građom možemo pratiti politički angažman nekolicine istarskih učitelja u Istarskoj demokratskoj stranci (Partito democratico istriano), Talijanskoj republikanskoj stranci (Partito repubblicano italiano), Talijanskoj socijalističkoj uniji, odnosno Socijal-reformističkoj stranci Italije (Unione socialista italiano — Partito social riformista italiano), Talijanskoj pučkoj stranci (Partito popolare italiano), Talijanskom borbenom fašiju (Fascio italiano di combattimento), Talijanskoj socijalističkoj stranci (Partito socialista italiano), Komunističkoj stranci Italije (Partito comunista italiano, od 1921), te političkim udruženjima: Fašiju boraca (Fascio di combattenti) i Nacionalnoj lizi (Lega Nazionale). Ipak mnogo je važnije pratiti utjecaj njihovih političkih nazora na programske osnove Istarskog učiteljskog saveza i smjer njegove političke akcije.

U prvo vrijeme nakon rata, najveći utjecaj na aktivnost istarskih učitelja i njihovih socijalno-ekonomskih i strukovnih udruženja imala je, odmah od svog osnivanja, Talijanska socijalistička unija. Stranka je rezultat preo-

¹¹⁰ V. Stagni, Come Pola fu redenta, Pola 1928, 37.

brazbe i političke aktivnosti mladih republikanaca-macinijevaca i članova socijal-reformističke frakcije Socijalističke stranke Italije, čiji rad možemo pratiti od osnutka Propagandnog odbora u veljači 1919. godine i službenog konstituiranja puljske stranačke sekcije u srpnju iste godine.¹¹¹

Načelno se stranka zalagala za zaštitu i eksponiranje interesa radničke klase (u to vrijeme njezin utjecaj na Radničku komoru bio je relativno jak), a uistinu za interese sitne lokalne buržoazije. Mnogi članovi kotarskih učiteljskih društava, kasnije Istarskog učiteljskog saveza, zauzimali su rukovodeće položaje u stranci. Tako je, primjerice, najvažnija ličnost pazinske lokalne sekcije U.S.I. bio profesor Attilio Craglietto, njezin idejni tvorac,¹¹² a predsjednik Političkog odbora sekcije u Malom Lošinjju profesor Tomaso Francesco.¹¹³

Glavni zadatak i smisao postojanja stranke bio je u Istri dvojak: zaštita talijanstva i borba protiv »boljševičke opasnosti kao antinacionalne političke snage«. Socijal-reformisti nisu bili spremni prihvatiti ideju internacionalizma kao osnovu političke akcije, smatrajući ga štetnim bez prethodne afirmacije talijanske nacije. Upravo u tom smislu njezin je utjecaj vidljiv na formulaciju zahtjeva štrajkaškog odbora iz prosinca 1919. godine.¹¹⁴ Naročito jak utjecaj stranka je ostvarila u južnoj Istri, gdje je čak u jednom momentu stala na čelo učiteljskog pokreta.¹¹⁵

Njezin je utjecaj počeo naglo slabiti s razvojem fašističkog pokreta u proljeće i ljeto 1920. godine i potkraj godine doživjela je potpuni politički fiasco. Južni i centralni dijelovi provincije bili su potpuno pod dominacijom Fascia di combattimento.

Politička diferencijacija među talijanskim učiteljima i profesorima nije se ograničila na suprotstavljanje interesa i programskih ciljeva tih dviju političkih grupacija. Diferencijacija je bila mnogo dublja, složenija i šira. U njoj sudjeluju prosvjetni radnici republikanskih, liberalno-demokratskih, socijalističkih, nacionalističkih, pa čak i komunističkih političkih opredjeljenja,¹¹⁶ pokušavajući, s različitim uspjehom, utjecati na opću političku legitimaciju pojedinih lokalnih, kotarskih, učiteljskih udruženja pa čak i provincijskog, kao medija iskazivanja vlastitih političkih ciljeva. Ta tendencija postaje naročito jaka nakon Rapallskog ugovora, u studenom 1920. godine, i raspisivanja prvih parlamentarnih izbora u novim provincijama.¹¹⁷ Značajno je za razumijevanje budućih političkih previranja među prosvjetnim radnicima da se u to vrijeme socijalistički i komunistički pokret nalazi spram građanskih političkih snaga u potpunoj defenzivi.¹¹⁸ Iz te borbe za političku prevlast u istarskoj provinciji, fašizam i fašistički po-

¹¹¹ *Il Giornaleto di Pola*, 3. II 1919, br. 5630, »Comitato di propaganda«.

¹¹² *Az*, 17. XII 1919, br. 348, »La costituzione dell' U.S.I. a Pisino«.

¹¹³ *Az*, 21. XII 1919, br. 352, »La costituzione dell' U.S.I. a Lussinpiccolo«.

¹¹⁴ V. bilješku 36 i 38.

¹¹⁵ V. bilješku 46.

¹¹⁶ HAP, CKPu, k. 8; f. B-3 i 4.

¹¹⁷ *D. Dukovski*, Procesi političke revitalizacije talijanskih građanskih snaga u Istri (1918—1921), *Dometi*, 4, Rijeka 1988, 126—129.

¹¹⁸ Isto. *D. Dukovski*, Analitički pristup istraživanju problema fašističke represivne politike i sustava organiziranog nasilja u Istri, *Dometi*, 1, Rijeka 1989, 17—33.

kret izlazi kao pobjednik.¹¹⁹ Nije nimalo slučajno da se u trenutku uspona fašističkog pokreta na njegovom čelu nalaze i dva profesora: Erminio Zucconi, prvi federalni sekretar P.N.F. za Istru, i Giovanni Mrach (kasnije Maracchi).¹²⁰ Mnogi učitelji osnovnih i profesori srednjih škola bili su u rukovodstvima lokalnih sekcija Fascio di combattimento, odnosno P.N.F.¹²¹

Stoga je posve razumljivo da je upravo Giovanni Mrach postavljen za školskog povjerenika »specijalnih školskih komisija« u Izvanrednom provincijskom odboru.¹²²

Od antirežimski intoniranih zahtjeva istarskih učitelja odnosno Istarskog učiteljskog saveza, izloženih, nesumnjivo, pod utjecajem fašističkog pokreta, 1919. i 1920. godine, potkraj 1921. već se mogu uočiti pomirljivi i odmjereni tonovi Saveza koje je diktirao novi »školski povjerenik« Giovanni Mrach.

Najznačajnijeg posrednika toga radikalnog zaokreta u politici Učiteljskog saveza, bez sumnje predstavlja Istarski nacionalni blok, izborna koncentracija talijanskih građanskih stranaka (izuzev Republikanske i Pučke stranke) 1921. godine. Blok je u periodu od prosinca 1920. do kolovoza 1921. godine uspio okupiti i animirati velik dio talijanske građanske inteligencije, odnosno prosvjetnih radnika, na osnovi nacionalnog programa. U tom političkom pokretu oni su odigrali vrlo značajnu ulogu pokretača i političkih animatora, najčešće kao lokalni rukovodioci.¹²³

Sličnu ulogu odigrala je 1922. godine i »Građanska liga« kao koalicija Socijal-reformističke, Demokratske i Fašističko-nacionalne stranke i talijanskih »ekonomskih magnata« istarske provincije u vrijeme administrativnih (općinskih) izbora.¹²⁴

Višeznačnost političke aktivnosti hrvatskih, slovenskih i talijanskih prosvjetnih radnika uvjetovana je općom vanjskom i specifičnom unutrašnjom političkom situacijom, a ogledat će se u temeljnim političkim vrijednostima pokreta u kojima su sudjelovali, najčešće kao rukovodeći kadar što je kreirao i artikulirao njegovu politiku.

Dok za hrvatske, slovenske i talijanske učitelje, članove Političkog društva Edinost, odnosno Hrvatsko-slovenske narodne stranke, te talijanskih političkih društava i Socijal-reformističke stranke, Istarske demokratske stranke i Fascia di combattimento (od kraja 1921. Partito nazionale fascista), politička aktivnost ima nacionalna i nacionalistička obilježja i značajke, dotle za hrvatske, slovenske i talijanske profesore i učitelje, članove Socijalističke, odnosno Komunističke stranke, politička aktivnost ima izra-

¹¹⁹ HAP, CKPu, k. 8; f. B-3 i 4.

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Isto.

¹²² *Az*, 7. V 1922, br. 108, »La cronoistoria dell'agitazione...«; 26. VII 1922, br. 176, »La relazione dell'on. Mrach sulla questione dei maestri«.

¹²³ *D. Dukovski*, Nacionalni blok u Istri (1920—1921), Magistarska radnja obranjena 7. III 1989. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

¹²⁴ *D. Dukovski*, *Processi*; 6. V 1922, br. 107, »Lo strano contegno della coalizione nella seduta del Consiglio comunale«.

zito klasni karakter iz čega i proizlazi njihov međusobni politički konflikt. Prosvjetni radnici, pripadnici i simpatizeri Talijanske republikanske stranke i Talijanske pučke stranke, ostat će u tom sukobu po strani, zatvoreni unutar svojih partija, političkih i kulturnih društava, sputani svojim sterilnim političkim sustavima i programima.

Do dolaska fašizma već je bio utrt put fašizaciji škole kao jednom segmentu opće fašizacije društva.